

*Nettverksprosjekt for langtidsuføre –
En vei tilbake til arbeidslivet?*

Master i rehabilitering

Emnekode: RH333S

Trine Bruun Harberg

November 2008

Forord

Det er mange personer som gjennom sin støtte og hjelp fortjener takk for at denne studien lot seg gjennomføre.

Først og fremst vil jeg rette en spesiell takk til min veileder Dr. Polit, Trond Bliksvær som ledet meg gjennom dette arbeidet. Takk for at jeg fikk dra nytte av din faglige kompetanse, og for hjelp og støtte. Du var hele tiden tilgjengelig og rask å gi meg tilbakemeldinger, noe jeg satte svært stor pris på, særlig i en hektisk innspurtfase.

Jeg vil også takke Arbeidslivssenteret og koordinator der, som stilte seg positive til denne undersøkelsen og som hjalp meg å komme i kontakt med informantene.

Og ikke minst vil jeg spesielt takke de fem informantene som velvillige stilte opp og delte sine erfaringer med meg.

Mine barn fortjener også en takk for alle de ganger de har "listet" seg rundt i huset og forsøkt å være tålmodige.

Jeg vil også takke mine venner Aina og Elin som har vært til uvurderlig hjelp med korrekturlesing, diskusjoner og råd, og ikke minst støtte og oppmuntring i denne tiden.

Kapittel 1.	Innledning	3
1.1	Bakgrunn for studien.....	3
1.2	Nettverksprosjektet	4
1.3	Oppgavens oppbygging.	6
1.3.1	Problemstilling	6
Kapittel 2	Metode	7
2.1	Innledning	7
2.2	Det kvalitative forskningsintervju.....	8
2.3	Forforståelse og mulige feiltolkninger.....	8
2.4	Etiske utfordringer	10
2.5	Reliabilitet og validitet.....	11
2.6	Utvelgelse av informanter.....	11
2.7	Forberedelse og gjennomføring av intervju.....	12
Kapittel 3	Teori og forskning.....	13
3.1	Innledning	13
3.2	Uførhet og uførepensjon	15
3.2.1	Lovens vilkår for uførepensjon.....	15
3.2.2	Uførhet og økonomi	16
3.3	Hvilken betydning kan det ha for et menneske å være uføretrygdet?.....	18
3.3.1	Konstruksjon og påvirkning av identitet.....	18
3.3.2	Stigmatisering.	19
3.3.3	Roller.....	21
3.3.4	Verdige og uverdige trengende	21
3.3.5	Mestring og mestringsstrategier.....	24
3.3.6	Normaliserings- og integreringstanken.....	25
3.4	Veien tilbake	25
3.4.1	Fra passivitet til aktivitet.....	25
3.4.2	Arbeids doble betydning	26
3.4.3	Aktiviseringstiltak.....	27
3.4.4	Arbeidslinja.....	29
3.4.5	NAV – Den Nye Arbeids – og Velferdsforvaltningen.....	30
3.5	Betydning av kjønn.	31
Kapittel 4	Presentasjon av data.....	32
4.1	Innledning.	32
4.2	Informantenes historier	33
Kapittel 5	Analyse av det empiriske materialet	38
5.1	Innledning.	38
5.2	Betydningen av å være langtidsufør.	39
5.2.1	Arbeids betydning for identitet.	39
5.2.2	Uførhet og sosial status i samfunnet.....	41
5.2.3	Å livnære seg på uføretrygd.....	44
5.3	Mestringsstrategier.....	45
5.3.1	Ulike måter å mestre livet på som ufør.	45
5.3.2	Det frivillige arbeidet.	47
5.3.3	Tidligere erfaringer med trygdekontor/aetat.	47
5.4	Kan de uføretrygdete ”få lov til” å være aktiv?	49
5.4.1	Det nye arbeidslivet.	49
5.4.2	Det skal lønne seg å arbeide.....	50
5.4.3	Arbeidets moralske inntekt.	51

5.5	Nettverksprosjektet	53
5.5.1	Deltagernes tanker rundt å skulle delta i prosjektet.	54
5.5.2	Betydningen av nettverksgruppa.....	55
5.5.3	Deltagernes synspunkter på gruppas sammensetning.....	58
5.5.4	Tiden etter at prosjektet er avsluttet.	58
Kapittel 6	Oppsummering og avslutning	60
6.1	Oppsummering.....	60
6.1.1	Hva har tiden som uføretrygdet betydd for informantene?.....	60
6.1.2	Den vanskelige balansegangen	61
6.1.3	Ulike måter å mestre livet på som uføretrygdet.	61
6.1.4	Nettverksprosjektet – en mulighet for å vende tilbake.	62
6.2	Velferdspolitikken.....	63
6.2	Avslutning.....	64
Litteraturliste	65

Nettverksprosjekt for langtidsuføre – en vei tilbake til arbeidslivet?

Kapittel 1. Innledning

1.1 Bakgrunn for studien

I undersøkelsen vil jeg innhente informasjon fra en gruppe uføretrygdete som har gjennomgått et nettverksprosjekt i regi av NAV (den nye arbeids- og velferdsforvaltningen – samlokaliseringen av aetat, trygdeetat og sosialtjeneste). Jeg ønsker å bedre forstå betydningen av å være ufør og de uføretrygdedes opplevelser, og hvordan de opplevde å delta i nettverksprosjektet, samt hvordan deltakelsen i prosjektet har innvirket på deres liv i ettertid.

I Norge i dag er det et høyt antall av personer i arbeidsfør alder som står utenfor arbeidslivet.

Mer enn 330 000 mennesker i Norge er uføretrygdet, og antallet vokser. Utgiftene til sykepenges, uføretrygd og attføring ligger rundt 75 milliarder kroner i året (NAV2008).

Det fins flere ulike tiltak for å tilbakeføre personer i jobb, og politikken har som mål å få alle i arbeid. Arbeidslinjen har fokus på å finne ordninger og begrensninger hvor målet er å få flest mulig i arbeid. Arbeid er et "gode" og det skal lønne seg for den enkelte å delta i arbeidslivet.

Stortingsmelding nr. 9 for 2006-2007; Arbeid, Velferd og inkludering (heretter kalt St.meld 9) sier at arbeid er nødvendig for materiell velferd, og arbeidsdeltaking er viktig for sosial inkludering. Meldingen viser til at arbeid er også en viktig kilde til selvrealisering, selvrespekt og sosial status. Samtidig sier St.meld 9 at det skal fokuseres på en helhetlig og koordinert forvaltning, hvor individets helhetlige behov skal settes i sentrum. Når 30% av befolkningen pr i dag er ute arbeid Sluttrapport (Koren og Sandsund 2007) kan en likevel spørre seg om målsettingen i denne politikken er nådd.

I denne avhandlingen skal jeg undersøke og belyse livssituasjonen til personer som har mottatt uførepensjon over lang tid. I oppgaven vil jeg omtale personer som mottar

uførepensjon for både uføretrygdete, uførepensjonister og stønadsmottakere. Med uføretrygdet menes her personer som mottar uførepensjon gjennom folketrygden. Formålet med denne undersøkelsen er å forstå og å utvikle kunnskap om hvordan personer som mottar uførepensjon over lang tid opplever sin situasjon og hvilke faktorer som fremmer eller hindrer personer på uføretrygd å vende tilbake til arbeidslivet eller utdanning.

Jeg leste på NAVs hjemmeside om et nettverksprosjekt i regi av NAV i en nordnorsk kommune. Prosjektet, som hadde gått over ett år, hadde resultert i at flere av deltakerne nå var kommet ut i arbeidslivet igjen. Dette gjorde meg nysgjerrig; hva kjennetegner dette prosjektet? Hvilke faktorer ved prosjektet hadde virket inn på dette resultatet? For å finne ut av dette, ville jeg snakke med deltagerne for å høre deres erfaringer med nettverksprosjektet. På hvilke måter hadde prosjektdeltakelsen bidratt til at enkelte uførepensjonister faktisk kom seg tilbake i arbeidslivet etter å ha vært utenfor i mer enn 10 år? Jeg har også spurt dem om tiden de har vært sykemeldt, og hvordan de har opplevd å være uføretrygdet over flere år. Det er grunn til å anta at lengden på uføretiden har en betydning for selvfølelsen og tryggheten for å prøve seg i arbeidslivet igjen. Deltakernes fortellinger om erfaringer ved å stå utenfor arbeidslivet i lang tid og hvordan de opplevde deltagelsen i nettverksprosjektet vil dermed danne empirien i denne avhandlingen.

1.2 Nettverksprosjektet

En nordnorsk kommune startet høsten 06 et prosjekt som er kalt "Prosjekt netteverk for uførepensjonister". Prosjektet ble avsluttet juni -07, og det ble skrevet en sluttrapport av (Koren og Sandsund 2007) som begge var prosjektansvarlige. Bakgrunnen for prosjektet er den store andelen av befolkningen i arbeidsfør alder som er ute av arbeid eller mottar en eller annen form for offentlig stønad. Rapporten viser at mange uførepensjonister har et ønske om å komme tilbake til arbeidslivet. Gjennom prosjektet ønsket man å øke deltageres motivasjon og selvfølelse med henblikk på fremtidig arbeidsdeltakelse.

Prosjektet hadde to prosjektansvarlige og en prosjektkoordinator, samt to nettverksledere,- coach og psykolog. Et karakteristisk trekk ved dette tiltaket er at det retter seg mot personer som har vært uføretrygdet over mange år. I Sluttrapporten (Koren og Sandsund 2007) står det at målet for prosjektet var at flest mulig skulle komme tilbake i arbeid, gradert etter

individuell arbeidsevne. Gruppeprosessen skulle se muligheter og ressurser, og knytte nye kontakter som et ledd i å motvirke sosial tilbaketrekking (Koren og Sandsund 2007).

Jeg tok kontakt med koordinator for nettverksprosjektet og hun opplyste at NAV hadde sendt ut et stort antall forespørsler til personer som hadde mottatt uførepensjon over lengre tid, om å delta i prosjektet. Av de som ble forespurt, deltok 18 personer. Blant deltagerne hadde de fleste vært ute av arbeidslivet mer enn 10 år. Målet var å jobbe prosessorientert med håp og forventninger om at noen kunne komme ut i arbeid i løpet av ett år. Dette er en annen type tiltak enn det som tradisjonelt har vært tilbydd mennesker som av ulike årsaker blir stående utenfor arbeidslivet. Gjennom hele året prosjektet varte ble det fokusert på gruppeprosesser, og deltagerne fikk undervisning i hvordan tanker, følelser og atferd henger sammen. Flere av de jeg intervjuet snakket om at de hadde lært om "de to som sitter på hver sin skulder og hvisker". En av dem sier du klarer det, den andre er negativ og tar motet fra deg før du har begynt. Det kom tydelig frem at "den positive hviskeren" hadde fått en større stemme i løpet av året prosjektet pågikk.

Utgangspunktet var altså en gruppe på 18 personer. Tre av disse møtte ikke opp til prosjektet, seks var for syke til å kunne delta, to sluttet etter kort tid, en for å begynne i jobb og en i utdanning. De resterende syv som fortsatte frem til avslutningen hadde alle vært ute av arbeidslivet mellom 10 og 20 år. Fire av disse er nå kommet i arbeid, en skulle starte på utdanning samme høst, en var aktivt arbeidssøkende og en hadde påbegynt rehabiliteringstiltak.

I oppstarten ble det gjort en kartlegging over hvilke tema som var aktuelle blant deltakerne. Ut fra dette kom man fram til felles temaområder og problemstillinger som gruppa arbeidet med. Kartleggingen viste at mange i gruppa slet med sosial angst og sosial tilbaketrekking. (Sluttrapport:2007)

Denne type prosjekt er nytt og det er derfor interessant å se på i hvor stor grad prosjektet lyktes, og hva som bidro til at man lyktes med å få uføre tilbake i jobb etter så mange år utenfor arbeidslivet. Hva har det betydd for deltagerne å få tilbud om å delta i dette

prosjektet? Her har det offentlige valgt å bruke ressurser på en gruppe som har stått ”utenfor” i mange år og nærmest blitt ansett som ”oppgitt”. De har fått en uførepensjon og er overlatt til seg selv. Jeg er ikke kjent med at det tidligere har vært gitt denne type tilbud til personer som har vært uføretrygdet i mange år. Nettverksprosjektet tar utgangspunkt i personens motivasjon og troen på egen mestringsevne. Denne type nettverk krever en del resurser og det er derfor spennende å snakke med deltagerne om hva det har betydd for dem å få dette tilbudet. Den aktive arbeidspolitikken har som mål å sikre høy arbeidsdeltagelse og lav ledighet.

1.3 Oppgavens oppbygging.

Denne oppgaven er i hovedsak bygd opp av et metodekapittel, et teorigapittel, empiri og analyse. I metodekapittelet redegjør jeg for hvordan jeg innhentet empiri, og hvorfor jeg brukte de valgte fremgangsmåter. Teorigapittelet omhandler noen studier og rapporter som er gjort i forhold til arbeidsløse og langtidsledige. Gjennom teoristudiene lærer jeg mest mulig om dette feltet og hvilken forskning som er gjort i forhold til langtids uførepensjonister. Hvordan er norsk velferdspolitikken utformet for å møte det stadige økende antallet uførepensjonerte?

Gjennom teoristudiene kan jeg bedre sette meg inn i og forstå hva det innebærer å stå utenfor arbeidslivet over lang tid for mennesker. Deretter vil jeg kort presentere de fem personene jeg intervjuet, et innblikk i deres historie. Jeg har tatt med det jeg mener er mest relevant for denne undersøkelsen. I analysen har jeg fokusert på de mest sentrale funn, og drøfter disse ut fra egne refleksjoner og teoretisk forståelse.

Helt til sist gir jeg en oppsummering av de funn jeg har analysert, og en avslutning.

1.3.1 Problemstilling.

Kjennetegn ved kvalitativ forskning er at den tradisjonelt har vært induktiv, det vil si at det teoretiske perspektiv utvikles på bakgrunn av analyserte data. Kvalitativ forskning kan også ha deduktiv karakter ved at en tar utgangspunkt i en tese eller tidligere teorier (Alvesson: 1994). Ved en induktiv tilnærming vil ikke problemstillinga på forhånd være ferdig definert men komme til underveis i forskningsprosjektet. Problemstillingen kan også justeres underveis i arbeidet.

Jeg hadde på forhånd laget en åpen problemstilling. Jeg visste hva jeg ønsket å undersøke, men hadde ikke helt klart ordlyden i problemstillingen. Undersøkelsen handler både om hva det innebærer å stå lenge utenfor arbeidslivet og hvordan nettverksprosjektet har bidratt til at deltagere har kommet tilbake. Etter å ha foretatt intervjuene og begynt å arbeide med analysen fant jeg det naturlig å ha en todelt problemstilling:

1. Hvilken sosial betydning kan det ha for mennesker å bli uføretrygdet og stående utenfor arbeidslivet over lang tid?

2. På hvilke måter har ”prosjekt nettverk for uførepensjonister” bidratt til at langtidsuføre har kommet tilbake til arbeidslivet eller utdanning?

For å belyse problemstillingene har jeg intervjuet fem deltagere i nettverksprosjektet. Den første problemstillingen handler om identitet, selvfølelse og opplevelsen av å være utenfor samfunnet. Samtidig har det også økonomiske konsekvenser å være utenfor arbeidslivet. Disse temaene vil i oppgaven bli drøftet opp mot sosial betydning. For å belyse den andre problemstillingen kommer jeg inn på deltagernes erfaringer både ved å bli kontaktet, gjennomføringen av nettverksprosjektet og hvordan tiden etter prosjektets avslutning har vært.

Kapittel 2 Metode

2.1 Innledning

Jeg vil her redegjøre for hvilken metode jeg har valgt, utvelgelse av informanter, etiske utfordringer og reliabilitet og validitet av undersøkelsen.

For å få svar på min problemstilling har jeg i denne oppgaven valgt å bruke en kvalitativ tilnærming til analysen. Kvale (1997) sier at hvis man ønsker å forstå hvordan folk opplever sin verden, og hvilke erfaringer de har, så må man snakke med dem, og lytte til hva de med egne ord beskriver. Formålet med kvalitative forskningsintervju er i følge Kvale (1997:121) ”beskrivelsen og tolkningen av temaer i intervjupersonens livsverden”. Jeg søkte empirisk kunnskap ved å direkte oppsøke og intervjuer de personene som har hatt erfaringer med å være uføretrygdet og som har deltatt i nettverksprosjektet. Fokuset vil her være på informantenes selvforståelse og hvordan jeg forstår den.

Etter at intervjuene av alle fem var gjennomført ble de transkribert og det skriftelige materialet fortolket. I analysen vil jeg komme med egne refleksjoner og kommentarer til det som informantene forteller, og jeg vil benytte den teoretiske referanserammen i kapittel fire for å belyse og forstå de sentrale funn Kvale (1997).

Thagaard (1998) sier at et sentralt forhold i hermeneutikken er at det ikke finnes en sannhet, men at fenomener kan fortolkes og dermed forstås på ulike måter.

2.2 Det kvalitative forskningsintervju

For å få tak i informantenes erfaringer ved å stå utenfor arbeidslivet og å delta i nettverksprosjektet, sendte jeg ut en forespørsel til samtlige informanter som hadde gjennomført nettverksprosjektet om å få intervju dem. På forhånd hadde jeg laget en intervjuguide, hvor jeg hadde satt opp noen spørsmål i forhold til det jeg søkte kunnskap om. Repstad (1996) viser til at intervju som metode ikke er å følge noe detaljert spørreskjema men heller få preg av en samtale og være fleksibel og justeres underveis. Hvis man avbryter for å få ting i riktig rekkefølge vil man kanskje gjøre informant usikker og i verste fall taus.

Jeg vil ha tak i informantenes fortellinger og opplevelser, men for å få tak den informasjonen jeg ønsker må jeg på forhånd ha gjort informantene kjent med hva jeg ønsker å vite noe om. Jeg må slik Kvale (1997) påpeker, kontrollere både situasjonen og temaet. Faren ved et ustrukturert intervju er at samtalen kan dreie vekk fra tema og man får et stort og "uhåndterlig" materiale. Jeg vil ta utgangspunkt i en intervjuguide (se vedlegg nr. 1), men vil ikke legge vekt på å følge noen bestemt rekkefølge eller at ordlyden blir identisk fra person til person. Jeg ønsker at informantene skal få anledning til fortelle det som har betydning for dem og at intervjuet skal få preg av å være en samtale. Intervjuguiden ble et godt hjelpemiddel for å styre samtalen tilbake til temaet. Før vi startet intervjuet gikk jeg gjennom intervjuguiden sammen med informantene for å klargjøre hva jeg ønsket vi skulle snakke om.

2.3 Forforståelse og mulige feiltolkninger

Tolkning av meninger er kjennetegnet ved den hermeneutiske sirkel eller spiral, og består av en vekselvirkning mellom deler og helhet. Fortolkningen skjer mellom det vi skal fortolke og den konteksten det fortokes i, eller mellom det vi skal fortolke og vår egen forforståelse Gilje

og Grimen (1993). Som forsker må en være bevisst den forforståelse og teoretisk bakgrunn en har med seg inn i forskningsprosjektet, og hvordan denne kan gi rom for feiltolkninger.

Informantene ønsket å vite noe om min bakgrunn, hvor jeg jobbet, og hvilken yrkesbakgrunn jeg har. Min bakgrunn som sykepleier kan ha en innvirkning både på måten jeg tilnærmer meg mennesker, og hvordan informantene oppfatter meg. Jeg er vant til å kommunisere med mennesker i vanskelige situasjoner, og vil kanskje ofte la dem snakke om det som berører dem uten å sette noen grenser. De jeg intervjuet vil også kunne oppfatte meg som sykepleier i stedet for forsker, og dermed kan samtalen lettere dreie inn på andre temaer enn planlagt.

Jeg ser at å sette tidsbegrensning både har en positiv og en negativ side. I forhold til oppgavens omfang så kan man lett få et for stort materiale å analysere hvis man lar intervjuet vare over lengre tid. Jeg ser også at det å det å tidsbegrense intervjuene kan føre til at mister muligheten til å få tid til å gå mer i dybden av ulike utsagn og fortellinger. Jeg ser også det kunne vært en fordel å kanskje intervjuet noen av informantene to ganger for å få mer utfyllende kommentarer i forhold til enkelte uttalelser.

Prosjektet ble avsluttet juni – 06, og jeg intervjuet deltagerne i februar – 07. Det kan ha betydning for mine data at intervjuene er retrospektive. Det vil kanskje være en viss forskjell på hvordan de ville beskrevet erfaringene de hadde ved å delta om jeg hadde intervjuet dem rett etter avslutningen enn i forhold til syv måneder etterpå. Ved å få opplevelser på avstand kan de ha endret syn på noe.

Jeg har også reflektert over om kjønn kan ha en betydning. Kvinner snakker kanskje annerledes med hverandre enn med menn? Det kan altså ha en innvirkning på intervjusituasjonen at jeg som kvinne snakket med en mann på samme på samme alder som meg.

Å ikke ha et strukturert spørreskjema kan være en mulig feilkilde da samtalen kan dreie bort fra tema, og man blir sittende med et langt intervju som kan inneholde mye informasjon som ikke er relevant for undersøkelsen. Som uerfaren intervjuer oppdaget jeg snart at disse menneskene hadde stort behov for å snakke om mange forhold. Enkelte ganger måtte jeg styre

samtalen tilbake til det temaet vi skulle snakke om og jeg ser at det kan føre til avbrudd og eventuelle forstyrrelser i intervjusituasjonen.

Man skal også være oppmerksom på ubalansen i maktforholdet mellom intervjuer og informant. Kvale (1997) påpeker at forskningsintervjuet ikke er en samtale mellom to likverdige parter, da det er forskeren som definerer og kontrollerer situasjonen og temaet. Hvis forskeren overskrider informantens grenser eller gir informanten en følelse av utbytte vil det påvirke resultatet av intervjuet. Det vil, slik jeg ser det, være en ubalanse i intervjusituasjonen ved at jeg er i jobb og studerer, mens informantene etter mange år nettopp er kommet ut i arbeidslivet.

2.4 Etiske utfordringer

I følge Kvale(1997:66) er det tre etiske regler for å forske på mennesker; *"det informerte samtykke, konfidensialitet og konsekvenser"*. Det vil være flere etiske utfordringer ved å gjennomføre en undersøkelse som dette. Som forsker har jeg en egeninteresse og henter informasjon fra mennesker som kanskje ikke har opplevd noen særlig interesse for deres situasjon på mange år. De har nå vært med på et prosjekt i ett år, det har vært en del i media i byen hvor de bor om at dette har vært vellykket, og i tillegg kommer det en student og vil ha deres historie. Etter flere år uten noen særlig kontakt med det offentlige apparatet, og med det de beskriver som et ganske "innskumpet" nettverk, vil all denne interessen kanskje virke ganske voldsom, og den vil pågå kun i et visst tidsrom. Etter å ha delt erfaringer med meg, og fortalt mye om livet sitt, vil det ikke være noen til å kunne ta vare på dem og eventuelle reaksjoner som kan komme i ettertid av intervjuet.

I tillegg til å anonymisere personene, har jeg også enten utelatt eller omskrevet en del opplysninger som fremkom i intervjuene for å unngå gjenkjennelse.

I forkant av intervjuene sendte jeg meldeskjema til NSD, som er personvernombud for forsker, - og studentprosjekter. Prosjekter som skal behandle personopplysninger elektronisk har meldeplikt til personvernombudet. Jeg tok opp intervjuene på tape, og har transkribert

materialet som oppbevares på PC. Jeg har meldt fra om at disse vil bli slettet når avhandlingen er levert.

2.5 Reliabilitet og validitet

I en undersøkelse hvor grunnlaget for innsamling av data er samtale mellom mennesker, vil det være forskerens oppgave å sørge for at det en foretar seg er pålitelig nok.

Det betyr at forskeren må være bevisst på og foreta en selvransakelse på sin egen forforståelse, kontakten med informanten under intervjuet og korrekt transkribering av intervjuene (Fog:2004). Man må også være bevisst på undersøkelsens gyldighet, og være bevisst på at det en presenterer som viten i et saksforhold også er holdbart som det.

”Spørsmålet om gyldighet handler altså om en vurdering af forholdet mellom udsagnene/beskrivelsen/analysen, og det i verden, vi observerer, beskriver og begrepsliggør. Hvis det beskrevne er set objektivt, er beskrivelsen da dekkende og sand?”
(Fog 2004: 193/194).

Jeg har gjennom tolkningsprosessen vært bevisst på at denne undersøkelsen skal gi et bilde av virkeligheten som gyldig, og som er troverdige. Jeg vil videre i dette kapitlet komme tilbake til hvordan informantene ble valgt, gjennomføringen av intervjuene og hvilke prinsipper som er lagt til grunn i analysen av materialet.

2.6 Utvelgelse av informanter.

Jeg vil her redegjøre for utvelgelsen av informanter. Jeg kjente i utgangspunktet ikke identiteten til noen av deltagerne i prosjektet og var derfor avhengig av hjelp for å opprette kontakt med dem.

Jeg kontaktet nettverkskoordinator ved NAV for å få nærmere informasjon om prosjektet, og om mulighetene for å få kontakt med deltagerne i prosjektet for et intervju. Jeg var avhengige av deres hjelp for å få kontakt med disse deltagerne.

Det eneste kriteriet jeg hadde i forhold til utvelgelse var at personene skulle ha deltatt i nettverksprosjektet gjennom hele året. Totalt var det 7 personer som deltok og gjennomførte prosjektet, og jeg valgte å sende ut forespørsel til samtlige. I utgangspunktet hadde jeg ikke

planlagt å intervju mer enn ca 4 – 5 personer, men fant det mest naturlig å henvende meg til samtlige som hadde vært med i prosjektet. Ved å ikke foreta noen utvelgelse mellom disse syv ville jeg kunne få verdifull informasjon fra samtlige som hadde deltatt. Det er også alltid en risiko for at noen vil avslå å stille opp til intervju.

Gjennom arbeidslivssenteret sendte jeg ut brev som inneholdt et informasjonsskriv (se vedlegg nr.2) og svarskjema (se vedlegg nr.3) slik at deltagerens identitet ikke var kjent for meg før de selv valgte å sende meg svarskjemaet. Fire damer og en mann returnerte det vedlagte svarskjemaet, og samtykket til å delta i denne undersøkelsen. Alderssammensetningen i denne gruppen er fra 34 til 54 år. Felles for dem er at de tidligere jobbet mellom 50 – 100% stilling og pga sykdom og skade fikk funksjonsnedsettelse som igjen førte til uføretrygd. Samtlige som deltok i prosjektet hadde vært utenfor arbeidslivet fra 3 til 34 år.

2.7 Forberedelse og gjennomføring av intervju

Jeg hadde lagt opp til et halvstrukturert intervju, med en intervjuguide. Fordelen med et halvstrukturert intervju er at informantene får mulighet til å følge egne resonnementer og tankerekker som de mener er viktige i forhold til temaet forskeren tar opp. Kvale (1997) Temaene var deres opplevelse av å være utenfor arbeidslivet over så lang tid og hva deltagelsen i nettverket hadde betydd for dem. Jeg ønsket også å få vite noe om medvirkende faktorer til at fire av disse personene som deltok i prosjektet kom tilbake i arbeidslivet etter så mange år.

Informantene bodde ikke i samme by som meg og for å kunne sitte og snakke uforstyrret sammen, leide jeg et hotellrom. Alternativet ville vært å invitere seg hjem til dem, noe som for enkelte kunne opplevdes å komme for nær deres private liv. Hotellrommet ble da det mest nøytrale stedet vi kunne møtes, og informantene virket komfortable med det.

Før jeg startet intervjuene gjennomgikk jeg kort hvilke tema jeg ønsket vi skulle snakke om. Jeg informerte om at de ikke på noen måte trengte å utlevere private detaljer, slik som diagnose og familieliv. Det viste seg at det kom naturlig frem i løpet av samtalen/intervjuet men da det ikke har noen relevans for oppgaven, og for å unngå gjenkjennelse av personene vil disse detaljer ikke bli tatt med i oppgaven.

De ble også gjort oppmerksom på at de på hvilket som helst tidspunkt kunne trekke seg fra undersøkelsen, og at alt i oppgaven ville bli anonymisert. Intervjuet ble tatt opp på bånd og ingen av informantene hadde noen motforestillinger mot dette. Ved å ta opp intervjuene kunne jeg konsentrere meg fullt og helt om samtalen, og slapp å notere underveis.

Kvale (1997) sier at man blir en god intervjuer gjennom å intervjuer. Selv om jeg på forhånd hadde lest om å gjennomføre intervjuer, og gjennom mitt arbeid har følt at jeg behersker kommunikasjon relativt godt, så ser jeg i ettertid at jeg likevel manglet praktisk erfaring i å gjennomføre intervjuer. Selv om samtalen fløt lett og jeg følte at informantene var svært åpne og delte mye av sin historie med meg, så ville det kanskje vært en fordel å gjennomført noen prøveintervjuer på forhånd. Som uerfaren intervjuer opplevde jeg likevel engasjerte og åpne mennesker som var svært villige til å dele sine erfaringer og som var opptatte av å kunne hjelpe andre i samme situasjon. De var positive til at noen var interessert i deres historie og ønsket at andre skal forstå hvordan livet som uføretrygdet kan oppleves, og at det fremdeles nytter å sette i verk tiltak for denne gruppen.

Uten at det ble stilt spørsmål direkte om identitet, selvfølelse og utestenging, var dette tema som kom frem i alle intervju når vi snakket om tiden som uføretrygdet. Jeg antok at dette ville komme frem, men valgte å ikke spørre direkte. Slik jeg ser det ville det være å legge "ordene i munnen" på informanten. Disse temaene kom naturlig frem når vi snakket om de årene de hadde vært utenfor arbeidslivet, og de kom med en del sterke utsagn i forhold til dette. I oppgaven vil jeg derfor fokusere på disse temaene.

Kapittel 3 Teori og forskning

3.1 *Innledning*

For å belyse problemstillingen kreves det i tillegg til empirisk kunnskap også en teoretisk referanseramme. Teorien jeg presenterer her er ment å danne utgangspunkt for økt innsikt og

forståelse for hvordan langtidsuføre opplever sin situasjon, arbeidets betydning og politikken velferdsstaten fører.

Jeg vil fokusere på hva det å stå utenfor arbeidslivet kan gjøre med selvfølelse, identitet, nettverk og sosialt liv for den enkelte. Jeg vil videre drøfte hvordan dette igjen virker inn på muligheten for langtidsuføre å komme tilbake til arbeidslivet. Velferdspolitikken fokuserer på aktive tiltak for tilbakeføring til arbeidslivet, men samtidig ser det ikke ut til å ha hatt den ønskede effekten. Dette gjelder kanskje særlig i forhold til personer som har vært utenfor arbeidslivet over en lengre tidsperiode.

Wadel (1985) sier når vi skal studere hvordan mennesker opplever arbeidsløshet så må vi samtidig se på de forhold som også virker inn på denne opplevelsen. Han viser til den lokale organisering og kultur, det nasjonale regelverket og forvaltning, samt nasjonal sosial organisasjon og kultur. Et resultat av de høye kostnadene i stønadsutbetalinger er at staten vil ha et økt fokus på å få flere i arbeid og utdanning. Det skal lønne seg for den enkelte å være i aktivitet. Slik jeg ser det kan dette være både et "gode og et onde". Den nye organisering av tjenester, NAV (den Nye Arbeids- og Velferdsforvaltningen), har som intensjon å samordne tjenestene og tilpasse dem den enkeltes behov. På denne måten kan personer utenfor arbeidslivet bli "fanget" opp og få tilbud tilpasset deres situasjon. Det vil likevel alltid være noen mennesker som av ulike årsaker ikke har mulighet til å delta i arbeidslivet, og disse vil kunne oppleve denne type innstramminger som "straff".

Jahoda (1982) sier at hvis arbeid er så viktig, og dekker så mange behov som hun antar, så vil det også få store konsekvenser for den enkelte hvis man ikke har andre alternativer for å få dekket disse behovene. Hun sier videre at ut fra det menneskene sier så er arbeidsledighet noe det verste den enkelte opplever. Hun sier at det er lett å kritisere mennesker for å altfor lett sette seg ned og ta imot velferdsytelser, men viser til at det kun er en håndfull som vil være i stand til å takle et slikt liv over tid. Hun mener at arbeid og det arbeid gir i form av sosial status, nettverk, aktivitet og struktur på dagen ligger så dypt i oss at de fleste vil ha problemer med å identifisere seg med en rolle som "en utenforstående". Dette er i tråd med hva informantene også uttrykker. De beskriver savnet av et fellesskap, skam, følelsen av å være

overflødige i samfunnet og at ingen har bruk for deg. De strever med egen identitet, selvfølelse og å strukturere tiden sin.

I teorikapittelet vil jeg komme inn på hva vi legger i begrepet arbeid, politikken, og hva det å stå utenfor arbeidslivet kan gjøre med mennesker. Hvilke muligheter har personer som står utenfor arbeidslivet og mottar ulike stønader til å bevare sin identitet og føle seg som en likeverdig samfunnsborger. Er det i vårt effektivitetsfokuserede samfunn en verdig plass for de som ikke produserer?

3.2 Uførhet og uførepensjon

3.2.1 Lovens vilkår for uførepensjon

Dersom en person av ulike årsaker ikke kan forsørge seg selv ved hjelp av inntekt gjennom arbeid, er det ulike lover som kan sikre vedkommende stønader for å kompensere for inntektsbortfall. Disse lovene har formålsbestemmelser, dvs bestemmelser som sier hva som er formålet/målet ved lovene, og hva som skal være styrende når lovenes ulike bestemmelser skal anvendes i enkeltsaker.

Folketrygdlovens formålsbestemmelse (ftrl § 1-1) handler om å "gi økonomisk trygghet ved å sikre inntekt [...]ved[...]uførhet[...] samt å "bidra til hjelp til selvhjelp med sikte på at den enkelte skal kunne forsørge seg selv og klare seg selv best mulig til daglig".

Her er formålene todelt; folketrygden skal sikre den enkelte, men likevel ikke være så "sikker" at borgerne ikke forsøker å klare seg selv.

Folketrygdloven stiller ulike vilkår som må være oppfylt for at en søker skal få innvilget uføretrygd. Betegnelsen "ufør" fremgår ikke direkte av loven, her kreves at søkeren har varig "sykdom, skade eller lyte", jfr folketrygdlovens § 12-6. Uførheten skal således være medisinsk betinget, og ikke skyldes for eksempel sosiale problemer. Den medisinske uførhet må ha ført til varig nedsettelse av arbeids- og inntektsevne, og nedsettelsen må i følge § 12-7 være på minst 50%.

Videre er det et vilkår (§ 12-4) at søkeren er mellom 18 og 67 år, altså i det aldersspennet hvor man forventes å forsørge seg selv ved egen inntekt. Er man under 18 år har foreldre

forsørgelsesplikt etter barnelova, og er man over 67 år har man krav på alderspensjon etter folketrygdlovens kap 19.

Søker må i følge lovens § 12-5 ha gjennomgått ”hensiktsmessig behandling for å bedre arbeidsevnen”, ut fra hans eller hennes ”alder, evner, utdanning, yrkesbakgrunn og arbeidsmuligheter”. Grunnen til det er at det er ønskelig at flest mulig er i arbeid, og at uførepensjon ikke bør innvilges dersom det er en mulighet at søker heller kan være i arbeid og klare seg selv, helt eller delvis. Å være i arbeid contra å være passiv trygdemottaker innebærer verdier ut over det å skaffe inntekt, noe jeg utdyper i dette kapittel. Dette er også i tråd med lovens formålsparagraf om hjelp til selvhjelp.

3.2.2 Uførhet og økonomi

Sykdom, funksjonsnedsettelse og andre lidelser kan medføre at mennesker blir midlertidig eller langvarig ufør. Det å bli ufør kan for individet oppleves som en uheldig og påtvunget situasjon. I tillegg vil det den nye situasjonen som arbeidsufør også kunne medføre yterligere konsekvenser. Noen av disse har jeg allerede vært inne på, og jeg vil her se på den økonomiske situasjonen som for svært mange kan oppleves som vanskelig. Jeg vil i dette kapitlet komme inn på hvordan en lavere inntekt vil kunne ha en innvirkning på den enkeltes liv og helse.

St.meld 9 (2006 – 2007) viser til at regjeringens handlingsplan mot fattigdom først og fremst handler om deltakelse i arbeidsmarkedet for å kunne forsørge seg selv. Det er også i meldingen lagt vekt på at det også skal være gode levekår og inkludering for de som ikke kan delta i arbeidslivet. Spørsmålet blir da om de som er uføretrygdet opplever at de har gode levevilkår, eller om det blir stor forskjell på å motta trygd i forhold til arbeidsinntekt.

Halvorsen (1994) viser til at det er gjort studier på hvordan dårlig økonomi kan føre til høyere risiko for psykiske plager, og at det også direkte og indirekte kan føre til helseplager. Han beskriver at tap av arbeid kan gi sorgreaksjoner, økt stressnivå og svekke den mentale helsen. Det er ikke vanskelig å forestille seg at det kan medføre en del bekymringer, både for økonomi, tap av det sosiale fellesskapet på jobb, fremtiden og hvordan en skal bruke tiden sin. Gallie & Paugam (i: Gallie:2004) snakker om at lav inntekt og risiko for fattigdom kan ha flere negative effekter som kan ”fange” arbeidsløse i et utenforskap både når det gjelder

arbeidsliv og sosialt liv. Tap av inntekt kan gjøre det vanskelig for personen å delta på ulike aktiviteter. Å ta seg råd til kino, restaurantbesøk, reiser og lignende vil for mange være nærmest umulig. Dette er aktiviteter som de fleste som er i arbeid tar som en selvfølge, og vi gjør gjerne mye av dette sammen med venner. For personer som ikke lenger har samme inntekt, kan det være vanskelig å opprettholde sitt tidligere sosiale liv og mønster. Tap av ressurser og sosiale bånd kan gi sosial isolasjon. Sandvin (2007) viser også til at langtidssykemeldte opplever at dårligere økonomi påvirker både fritidsaktiviteter og omgang med andre. Dette kan igjen føre til at nettverket skrumper inn.

Ved å ha et system som belønner arbeid og straffer de som ikke lenger kan delta i ulike aktivitets tilbud, vil de som står utenfor arbeidslivet over tid oppleve å motta stønader som setter begrensninger i forhold til ulike sosialt aktiviteter. Det blir slik jeg ser det en "dobbel straff". Underlid (2005) sier at fattigdom gir følelse av svekket autonomi, sosial devaluering, utrygghet og truet selvbilde. Han gjorde en studie blant 25 langtidsmottakere av økonomisk sosialhjelp for å se på enkeltmenneskets opplevelse av egen fattigdomssituasjon. Som han sier innledningsvis i boken sin så handler den moderne fattigdommen mer om psykologisk nød mer enn sult, tørst og kulde. Med dette mener han at stønadene rekker til mat og det nødvendige til livets opphold, mens ulike andre utgifter, for eksempel til fritidsaktiviteter, må prioriteres ned. Dette kan føre til de psykologiske nøden ha snakker om. Samtidig så viser Olsen et al (2005) i sin undersøkelse av 50 uførepensjonister at økonomiske hensyn kom langt ned på lista ved spørsmål om hvorfor de ønsket å arbeide. Det kan tyde på at inntekt og økonomi bare er en av faktorene for å delta i arbeidslivet, og kanskje ikke så viktig som kunne anta. Gevinsten ved å være i arbeid handler kanskje vel så mye om følelsen av å være del av et fellesskap. Den sosiale isolasjonen kan også være et resultat av individets egen følelse av skam som medfører at han trekker seg vekk fra sosial omgang med andre.

Gallie & Paugam (i:Gallie:2004) viser til "sosial ekskluderings teorien" som en spiral som går nedover. Sosial isolasjon og fattigdom gjør det vanskeligere å få innpass igjen på arbeidsmarkedet. Det er mye som tyder på at det kan være vanskelig for en som har stått utenfor et sosialt fellesskap over tid å komme tilbake til arbeidslivet. For en person som har mottatt uførestønad over flere år og opplevd tap av inntekt, venner, kollegaer og truet selvbilde, vil det måtte oppleves nærmest uoverkommelig å skulle ta fatt på veien tilbake til arbeidslivet.

Vi lever i en velferdsstat med en rekke ulike ordninger og rettigheter for alle. Som Underlid (2005) påpeker så tilbyr samfunnet mange og gode sjanser til de som vil noe, som har den rette kompetansen og utdanningen. For de som ikke klarer å nyttiggjøre seg disse mulighetene kan fattigdommen lett bli forklart med latskap og udugelighet, med andre ord så har individet sviktet. Individet, her de uføretrygdete, blir tillagt ansvaret for sin egen situasjon.

3.3 Hvilken betydning kan det ha for et menneske å være uføretrygdet?

3.3.1 Konstruksjon og påvirkning av identitet.

I møte med nye mennesker vil vårt første inntrykk av personen gi en forståelse av denne personens sosiale identitet. Identiteten hos mennesker utvikles gjennom samspill med andre og oppfattelsen av seg selv. Alle mennesker har behov for egen identitet.

"By selfconcept I mean an individuals perception of himself. A mans selfconcept consists of the attitudes, feelings, and beliefs he has about the kind of person he is, his strengths and weaknesses, his potentials and limitations, his characteristic qualities, and so forth. These things are expressed both in his actions and in his responses to the questions, "Who am I?" and "What kind of a person am I?" (Mead:1940).

Identitet er individets syn på seg selv, det omhandler personenes eget jeg. Identitet utvikles via sosialisering og miljøet vi mennesker lever i, og det formes av de forventninger andre har til deg og til de roller du har eller evt. spiller. Det kan være arbeidstaker, funksjonshemmet, arbeidsufør, klient osv. Vår identitet vil påvirkes og utvikles. "Mennesket er ikke, mennesket gjør." (Levin/Trost 1996:18) Det vil si at mennesket er ikke en statisk tilstand, men at mennesker er i en stadig foranderlig prosess. Vi påvirkes og kan dermed forandre oss. Hvordan denne påvirkningen blir, bestemmes mye av de holdninger og syn samfunnet har. I forhold til personer som står utenfor arbeidslivet og opplever en negativ holdning vil det kunne resultere i at individet inntar samme holdning til seg selv.

Olsen(2003) viser i sin rapport til at arbeid er en viktig resurs i individers indentitetsforvaltning. Arbeidet forteller noe om hvem man er i forhold til andre. Gjennom arbeid oppnår man en sosial status som det virker å være vanskelig å erstatte med noe annet, slik som f.eks fritidsaktiviteter og frivillig arbeid.

Betydningen av arbeid har en stor verdi i vårt samfunn og Vennerød (1983: 11)har et sitat som er svært illustrerende for denne betydningen:

”Hvis man spurte et barn hva det skulle bli, svarte det gjerne brannmann, sykepleier eller flyver. Og dersom man traff et ukjent menneske og spurte hva det var, fikk man et like trist svar i form av et yrke. Alle var oppdratt til å se på jobben som den viktigste delen av seg selv. Her lå nesten hele det voksne menneskets identitet”.

Dette sitatet sier også noe om at vi allerede fra vi er barn fokuserer på hva ”vi skal bli” når vi er voksne. Arbeid har en så sterk og dominerende posisjon at vi nærmest ”tar for gitt ” at alle skal arbeide. Ved å være i arbeid innehar man en posisjon i samfunnet, og ved å stå utenfor kan det for mange bety tap av identitet og sosial status.

Ved å fokusere på at arbeid er det som skal til for et lykkelig liv, vil det kunne forsterke vanskene med å opprettholde et positivt selvbilde hos de grupper som blir stående utenfor arbeidslivet. Øverbye & Hammer (2006). Bauman (2004) viser til Czarowskis studier av det han kaller ”deklasserede individer” som ikke har noen klart definert sosial status . Disse blir sett på som ”overflødige” i vårt samfunn, både fra en materiell og en intellektuell synsvinkel, og de oppfatter seg selv på samme måte. Samfunnet ser på og behandler dem som snyltere og ubudne gjester, og tillegger dem flere dårlige egenskaper og han går så langt som å kalle dem parasitter på samfunnslegemet. Dette er sterke utsagn, men viser samtidig svært klart at samfunnets syn og holdninger kan være brutale, og Czarowski sier at individet vil oppfatte seg selv på samme måte.

3.3.2 Stigmatisering.

Stigma er noe alle samfunn konstruerer for å inndelegge mennesker i grupper eller kategorier, og vi tillegger disse menneskene egenskaper som vi oppfatter som naturlige og vanlige for denne gruppen Goffman (1963). Arbeidsuføre er en gruppe som blir stigmatisert og ofte kan bli

tillagt endel negative egenskaper. Jeg vil her presentere teori i forhold til stigmatisering og hvordan dette kan virke inn både i hverdagen for den enkelte og dermed også kan bidra til å sette begrensinger for å forsøke seg i arbeidsliv eller andre tiltak.

I følge Goffman (1975) vil personen som har et stigma og en egenskap som tiltrekker oppmerksomhet gjør at vi ser bort fra andre egenskaper som ellers kunne berettiget et fellesskap med oss.

I tillegg har vi også en tendens til å pålegge individet flere negative avvik enn det opprinnelige. *"We tend to impute a wide range of imperfections on the basis of the original one, and at the same time to impute some desirable but undesired attributes"* Goffman (1963:5). I denne sammenhengen kan det være å i tillegg uføretrygdete egenskaper som lat arbeidssky, dårlig moral og lignende. Følgelig vil det skape en avstand og utenforskap for de som mottar uførestønad.

Van Berkel & Møller (i:Gallie:2004) viser til studier i seks EU-land der man sammenligner personer på aktive tiltak og de arbeidsløse. De fant at det er små forskjeller når det gjaldt sosial inkludering på disse gruppene. De peker videre på at et negativt scenario vil være at de mest sårbare, de som aldri vil komme tilbake til arbeidslivet, vil bli stigmatisert og overlatt til selv. Det vil alltid være mennesker som ikke kan komme tilbake til arbeidslivet. Hvordan vil disse bli sett på og behandlet av samfunnet? Vil de oppleve det samme som informantene i denne undersøkelsen forteller om; ensomhet, lav selvfølelse og opplevelsen av å stå utenfor? Det kan virke som individet tillagt alt ansvaret for sin situasjon, og samfunnet tillater seg å sette spørsmål ved uføretrygdedes moral. Den stigmatiserte lærer å inkorpulere synet og standpunktene til de "normale", og det vil kunne påvirke identiteten. Goffman (1975). Ved å ta inn et negativt syn på seg selv, kan det ha stor innvirkning på motivasjonen og selvfølelsen til å forsøk seg ut i arbeidslivet igjen.

Goffman(1963) snakker også om skillet mellom det stigmatiserte individet som er klar over at annerledesheten er kjent og individet som antar at det ikke er kjent, og som vil forsøke å skjule det. Også de som har et kjent stigma vil kunne anstrenge seg for at så få som mulig skal vite om det. En måte å skjule at man er uføretrygdet kan være å unngå situasjoner hvor en treffer andre og hvor man må fortelle om sin situasjon. Det kan også være, som jeg vil komme

inn på senere, å bruke ord som ingen forstår, og dermed unngår man å bruke ordet uføretrygdet.

3.3.3 Roller

Halvorsen (1994) fremhever at en måte å forstå den arbeidsløses situasjon på er å se på hvordan de forskjellige sosiale roller blir påvirket av være uten arbeid. Tapet av yrkesrollen vil kunne spille inn på hele rollesettet. Når man har en jobb så tror jeg de færreste reflekterer over hva det innebærer i forhold til de roller vi automatisk innehar. Vi er forsørger, kollega, arbeidstaker og andre har forventninger til at en er til stede og bidrar i fellesskapet. Ved å bli stående utenfor arbeidslivet vil det ha innvirkning på hele rollesettet. For å kompensere for "tapte" roller vil individet innta andre roller. Det kan være slik som Wadel (1985) beskriver om "George", som hadde mange forskjellige roller for å ivareta selvrespekten. Det kan være å fokusere på å være omsorgsperson, venn, nabo, medlem i organisasjoner eller andre oppgaver som medfører selvsyssetning. De færreste ønsker å innta rollen som trygdemottaker, syk og hjelpeløs, og det innebærer at man i størst mulig grad "spiller" mange andre roller slik at en kan ivareta egen verdighet.

Holmesland (1999) viser til at når et stigma inntreffer så vil individet måtte reorganisere sin identitet. Når livssituasjonen endres vil det hele tiden være en bevegelse hvor vi beveger oss fra en rolle til en annen. For mange vil overgangen fra arbeidstaker til passiv stønadsmottaker være stor og vanskelig å akseptere. Det kan av og til synes som om hjelpeapparatet og offentlige myndigheter har et for ensidig fokus på begrensninger i forhold til sykdom og funksjonsnedsettelse, og dermed kan individet nærmest bli låst i en rolle som klient, arbeidsløs eller uføretrygdet.

3.3.4 Verdige og uverdige trengende

Arbeidslinja inneholder en del moraliserende signaler, der arbeid blir en viktig verdi, både i forhold til velferd og som et gode for menneskene. Spørsmålet blir da hvordan virker disse moraliserende signalene Midre (1990) snakker om at arbeid ikke bare har en positiv og en negativ verdiladning, men er også et middel til å realisere samfunnets mål. Han viser til at disse målene er nært forbundet med avgrensingsinstitusjonen. Arbeidet blir et middel både

for økonomi, for behandling og straff. Avgrensningsinstitusjonen har som oppgave å sortere personer, dvs å avdekke om de foretrekker å leve på sosiale ytelser fremfor å arbeide. De som søker ytelser fra det offentlige må bevise at de er "verdige trengende" og det stilles stadig strengere krav for å komme gjennom "nåløyet".

St.meld 9 (2006-2007) samt trygdelovgivningen fremmer også at alt skal være prøvd før en person mottar varig passiv stønad. Det jeg ser som positivt ved dette er at det fokus på individet, og at en ikke "gir opp" personer selv om har en sykdom eller funksjonsnedsettelse. På den andre siden så kan det oppfattes som en mistenkeliggjøring av individer, hvor de må gjennomføre ulike tiltak for å bevise at de er verdige til å motta stønad. Lege og NAV kontorene kan bli portvoktere til stønadsutbetalinger, og individer kan oppleve å nærmest ikke bli trodd eller helt tatt på alvor.

Vidman (i Sandvin:2007) viser til informanter som opplevde å føle seg mistenkeliggjort og ikke tatt på alvor. De følte at andre snakket bak ryggen på dem og satte tvil både ved deres helsemessige tilstand og moral. Å bli utsatt for andre menneskers negative oppfatninger av en, vil kunne påvirke selvfølelsen og i verste fall føre til at den det gjelder føler skam og skyld for situasjonen han har havnet i. Ansvaret blir lagt til individet. Sandvin (2007) snakker om et syn på at problemet er i individet, og det er individets ansvar å endre seg for å passe inn i arbeidslivet. Dette kan være gjennom behandlinger, rehabilitering eller endringer i sine holdninger. Disse endringer sees da med en bakgrunn i at problemet er enten medisinsk eller moralsk, og ligger hos individet.

Vi er sosialisert inn i et samfunn hvor det er forventet at vi skal yte og innrette oss etter de normer som er satt. Individet blir "prøvd ut" for å sikre at det er verdig de stønadsordningene som samfunnet har. Det betyr å utsette seg for kontroller i forhold til helsesvikt, funksjonshemninger, evne, vilje og moral. Allerede på 1800 tallet var det ubalanse i avgrensningsinstitusjonene formål og frykten for å gi hjelp til de som ikke fortjente det blir dominerende Midre (1990). Noe av det samme ser vi i dag hvor ordningene skal gi økonomisk gevinst i forhold til å arbeide og delta på aktive tiltak; det skal lønne seg for den enkelte å arbeide fremfor å motta stønader. Det ligger her en mistro til stede om at individet helst vil unngå å arbeide.

Bauman(2004) snakker om at innholdet i begrepet arbeidsløshet kommer fra et samfunn som ser sine medlemmer som "produsenter", og som ser arbeidsaktivitet som det eneste mål. Ut fra et slikt syn kan de som ikke arbeider og bidrar til fellesskapet lett bli utsatt for mistenksomhet og tillagt negative egenskaper som late og arbeidsuvillige. Jeg har selv hørt kommentarer om personer som ikke er i arbeid, som henspeler til at de er spreke nok til turer, hagearbeid og lignende. I dette ligger det en mistenksomhet og beskyldning om å ikke være en "verdige mottaker" av våre skattepenger.

Sandvin (2007) viser til at sykdom og arbeid er moralsk konstruert. Kun få grupper har legitime grunner til å ikke arbeide, alle andre er underlagt et moralsk krav om å arbeide og forsørge seg selv. Individet skal ha svært gode legitime grunner for ikke å arbeide og dermed ligge samfunnet til byrde. Arbeidslinja innebærer at alle i yrkesvirksom alder forventes å bidra til velferden gjennom et aktivt arbeidsliv Westerhall (2006). Den enkelte skal utvise en god arbeidsmoral ved å ville arbeide. Som Sandvin (2007) påpeker så er det i politikken en mistenksomhet om at mennesker helst vil unngå å arbeide. Dermed må samfunnet skape ordninger som gir gevinst i forhold til å arbeide, og innstramminger i forhold til passive stønader. Han viser til at mange av de som er i lavt lønnet arbeid klager over at forskjellene mellom dem og de uten arbeid er for små. Vi kan på en måte tåle at de som ikke arbeider og mottar stønader, men det må ikke se ut til at de materielt sett har det "like bra", eller enda verre, bedre enn oss. Politikken og arbeidslinja er på den måten godt "innarbeidet" i oss alle, det skal lønne seg å arbeide fremfor å motta stønader.

Mennesker utenfor arbeidslivet kan møte fordommer og bli stigmatisert. De kan bli henvist til en kategori de kanskje ikke selv identifiserer seg med. Som nevnt tidligere opplever mange arbeidsuføre å bli stående utenfor fellesskapet og bli sosialt isolert. Økonomi spiller som tidligere sagt en rolle, men kanskje mest følelsen av å være overflødig og til byrde for samfunnet. Det å bli utsatt for mistenkeliggjøring for hvorvidt du egentlig ønsker å arbeide, er ikke noe som opprettholder et positivt selvbilde eller selvfølelse.

3.3.5 Mestring og mestringsstrategier

I forhold til å forstå hvordan langtidsuføre opplever og tilpasser seg sin situasjon, vil det være naturlig å se på teorier rundt mestring og mestringsstrategier. Alle benytter vi ulike strategier for å takle nye situasjoner. Ifølge Halvorsen (1994) er mestring folks evne til å tilpasse seg eller eventuelt overvinne vanskelig situasjoner.

Wadel (1985) snakker om at arbeidsløse gjør bruk av sine reserver. Gjennom sitt feltarbeid konkluderte han at det er noen reserver som vanligvis benyttes. Det kan være tidligere arbeidskarriere, stadige forsøk på å få seg jobb, sykdom, sysselsetting, venner og familie.

I hans studie blant arbeidsløse i et lite lokalsamfunn forteller han om "George", som pga en skade ikke kunne ha hardt arbeide men var svært opptatt av å ikke bli stemplet som arbeidsu villig. Han hadde behov for å snakke om sin tidligere yrkeskarriere, og han fylte dagen sin med ulike aktiviteter, og hjalp gjerne sine naboer. På denne måten bevarte han sin selvrespekt og verdighet. Den viktigste reserven ifølge Wadel (1985), ser ut til å være selvsysse lsetting. Ved å aktivisere seg kan det se ut til å bevare verdigheten og kontakten med andre. Noen velger å bruke tid på lag og organisasjoner, andre vil kanskje hjelpe venner og naboer. Samtidig kan de bli utsatt for mistenkeliggjøring både fra myndigheter og andre hvorvidt de virkelige er for syke til å arbeide når de kan utføre denne type aktiviteter. Sandvin (2007).

Det kan virke som om struktur på dagen er viktig for de som ikke er i arbeid. De ønsker å opprettholde en "normal" døgnrytme, og å fylle dagene med innhold. Samtidig har samfunnet en viss kontroll med den som er uføretrygdet. For å unngå reaksjoner fra omgivelsene vil individer vurdere hvilke fritidsaktiviteter og gjøremål de deltar i Sandvin (2007).

For å beskytte seg selv mot negative holdninger kan uføre og arbeidsledige velge å skjule sin situasjon. Frykten for å bli stemplet som arbeidssky eller snylter kan føre til at mange trygdede isolerer seg Halvorsen (1994). For å unngå å måtte møte fordommer kan noen velge å unngå sosiale arenaer, og kanskje særlig der de vil møte nye mennesker. Det kan virke som om ønsket om å delta i et sosialt liv er tilstede, men skammen ved å ikke bidra i arbeidslivet gjør at det blir "enklere" å isolere seg og å unngå å bli konfrontert med sin situasjon.

3.3.6 Normaliserings- og integreringstanken

Normaliserings – og integreringstanken er å likestille alle grupper i samfunnet og gi dem samme muligheter og valg. St.meld 9 (2006 – 2007) påpeker at regjeringens mål er ”å gi alle mennesker i hele landet mulighet til å utvikle sine evner og leve gode og meningsfulle liv” St.meld 9 (2006-2007:1). For å sikre og å utvikle velferdssamfunnet skal det tilrettelegges for høy arbeidsdeltakelse. Flest mulig skal integreres i arbeidslivet og være i stand til å forsørge seg selv. Det er en forventning om at alle mennesker skal finne ”sin plass” og leve opp til de normer samfunnet har satt. Det innebærer å bidra til fellesskapet, og til gjengjeld får man en sosial posisjon og aksept. Noen personer er så syke eller har så store funksjonshemminger at uførepensjon er en riktig løsning. Disse menneskene kan ikke ha lønnet arbeid, og blir følgelig stående utenfor arbeidslivet. Når arbeid er tillagt så stor betydning og verdi vil det å stå utenfor arbeidslivet også kunne medføre ekskludering fra det sosiale liv.

Gallie & Paugan (i:Gallie: 2004) referer til at fattigdom, sosial isolasjon og marginalisering er faktorer som kan føre til sosial eksklusjon.

3.4 Veien tilbake

3.4.1 Fra passivitet til aktivitet

I vårt samfunn blir arbeid ofte fremstilt som et ”gode”, noe de fleste skal ønske å oppnå. Politikken har et klart mål om å få alle i arbeid, og sier dermed noe om hva vårt samfunn vektlegger som en viktig verdi, - å være produktiv og bidra til velferden i samfunnet. Jeg vil her se på hva som kan se ut til å bidra til å motivere personer til å ønske å delta i arbeidslivet igjen.

Kvåle m.fl.(2005) skriver i sin artikkel om myndighetenes satsing på å få uføre tilbake til arbeidslivet at selv om samtlige var motiverte til å komme i arbeid så hadde møtet med de ulike etater har hatt mye å si for troen og mulighetene til å klare det. I denne undersøkelsen og evalueringen av trygdeetatens og Aetats arbeid med å få uføre tilbake i arbeid, påpekte de to hovedpoeng. Det ene er motivasjon hos den enkelte. De påpeker at det nytter ikke å overtale eller lokke mennesker tilbake til arbeidslivet. Det andre er å på et tidlig tidspunkt opprette en relasjon til arbeidsuføre og vedlikeholde denne så lenge det er behov for oppfølging.

De konkluderer videre med at hvis etatene får tilført nok resurser så vil det gjøre det mulig å jobbe mer individrettet, uten å hele tiden ha fokus på regelverket. Dette er i tråd med St.meld 9 og NAVs målsetting. Alt skal prøves før en personer blir tilkjent passiv stønad, men hvis personen ikke er villig til å delta vil retten til ytelser opphøre. Det positive i meldingen og ved NAV reformen er at det nå er rom for individuell tilrettelegging og oppfølging. Det er fokus på at mennesker med funksjonshemninger også skal ha en plass i arbeidslivet. I et effektivitets fokusert samfunn som vårt kan det virke som det fremdeles er en vei å gå før funksjonshemmede blir inkludert på lik linje med andre arbeidstakere. Mange mennesker som i dag er uføretrygdet, kan bidra i arbeidslivet med f.eks deltids stillinger og tilrettelegging. De høye kravene i arbeidslivet gjør kanskje at det i mange tilfeller blir "enklere" å oppfordre personen å ta imot uføretrygd. St.meld 9 (2006 – 2007) sier noe om NAV kontorenes mulighet til å på et tidlig tidspunkt fange opp mennesker som er på tur ut av arbeidslivet. Ved å unngå forsinkelser vil det bedre den enkeltes muligheter til å bevare kontakten med arbeidsmarkedet. Det er vel ganske klart at det uansett ikke nytter med ulike tiltak hvis personen ikke er motivert og selv har troen på at han kan klare å komme tilbake i arbeidslivet.

Olsen m.fl.(2005) sier at selv om informantene sier at de alltid har vært motiverte til å komme tilbake i arbeidslivet, så er det en forskjell på å ønske noe og å faktisk komme i gang med og klare å oppnå det. Jeg vil i denne oppgaven forsøke å belyse hvilke faktorer som kan gjøre at uføretrygdete kan klare å komme i gang og gjennomføre tiltak som kan gjøre dem i stand til å delta i arbeidslivet igjen.

3.4.2 Arbeids doble betydning

Når man snakker om arbeid, mener man ofte inntektsgivende arbeid. Ofte er det folkelige arbeidsbegrepet sammenfallende med økonomenes, det er en oppfatning av arbeid er utelukkende en aktivitet som man får betalt for. Vi stiller ofte spørsmål om "hva gjør du", og da mener vi som regel "hva arbeider du med?" Wadel(1995). Ofte starter mennesker som møter hverandre med dette spørsmålet, og da mener vi som regel ikke fritiden eller andre ting du foretar deg. Vi er ofte interessert i hva personene arbeider med og det knytter seg status ved å arbeide, og også hvilket arbeid du har.

Oppfatningen av arbeid er at det ikke bare handler om inntekt, men blir også sett på som et gode i form av sosial kontakt, innflytelse, medbestemmelse og selvrealisering, og det har også en moralsk betydning (Halvorsen (1994)). Arbeid representerer som det er påpekt her mye mer enn bare lønnsinntekt. Selv om de jeg intervjuet var opptatte av at de hadde lav inntekt og at det satte en del begrensninger i deres sosiale liv, så det tydelig at det var faktorer som isolasjon, status, lavt selvbilde og skam som hadde størst innvirkning.

Mange mennesker som ikke arbeider, kan likevel være aktive i form av andre aktiviteter, foreningsarbeid, idrettslag, eller nabohjelp. George i Wadel(1973) kjemper for å beholde sin status og posisjon i samfunnet ved å være aktiv og bidra med hjelp til venner og naboer. Likevel så ikke andre på hans gjøremål som ”skikkelig” arbeid. Disse gjøremålene ga ham ingen inntekt og var dermed ikke hans levebrød. Velferdsstaten sørget for levebrødet for ham og familien. Samfunnet tillegger m.a.o ikke samme verdi i ulønnet arbeid. Å være aktiv i forhold til idrett, forening, omsorg, o.l. kan gi en person som mottar stønad noe status, men samtidig kan han også oppleve at det kan bli brukt mot ham at han kan utføre flere gjøremål men ikke kan være i lønnet arbeid. Selv om de fleste av oss er klar over at lag og foreninger neppe kunne eksistert uten det frivillige arbeidet som mange bidrar med, har vi en tendens til å tenke annerledes om denne type arbeid enn lønnet arbeid. Det kan virke som om samfunnet ikke definerer frivillighetsarbeid som ”ordentlig” arbeid, og dette er virker å være godt innarbeidet i de fleste av oss.

I tillegg til de aktiviteter som jeg har nevnt og som Wadel (1995) kaller for skjult arbeid, så påpeker han at det å være klient og mottaker av tjenester også er noe personen utfører. Han mener at klientarbeid ikke er noe de profesjonelle utfører men at det faktisk er noe mottakerne må bruke tid og krefter på. Uføretrygdete bruker tid på å overbevise andre i samfunnet om at de faktisk er syke og har rettmessig krav på stønaden de mottar, og de bruker tid på å ivareta sin egen helse, de blir det Wadel (1995) kaller ”sin egen sosialarbeider”.

3.4.3 Aktiviseringstiltak.

I dette kapittelet vil jeg belyse hva de ulike aktiviseringstiltak kan bety for personer som av ulike årsaker står utenfor arbeidslivet. Tiltakene er ment å rekruttere og motivere til arbeidsdeltagelse, men hvordan kan disse tilbudene oppleves for noen? Den aktive

arbeidslinja innebærer at det skal lønne seg å arbeide eller være på aktive tiltak. Det blir satt inn en god del ressurser for å forhindre at mennesker forlater arbeidslivet og for å tilbakeføre de som av ulike årsaker står utenfor. Passiv stønadsmottak innvilges når personen gjennom å være villig til å forsøke ulike tiltak, har bevist at han er en "verdigg" stønadsmottaker. Man kan betrakte uførepensjon som "siste stopp" etter at alt annet er prøvd.

Fokuset på aktive tiltak i politikken kan føre til at personer kan bli fanget i det Van Berkel & Hornemann Møller (i:Gallie:2004) kaller "aktiviseringsfella." De viser til at selv om ulike aktive tiltak for å få personer inn i arbeidslivet kan virke inkluderende, så kan det også være ekskluderende. Det kan være inkluderende i form av at det er fokus på og blir brukt ressurser på det enkelte individ for at personen skal kunne komme tilbake til arbeidslivet. Når det i motsatt fall kan oppleves ekskluderende så er det med utgangspunkt i at det for enkelte personer er et nederlag å stadig delta på ulike tiltak som ikke fører til ønsket resultat. Van Berkel & Hornemann Møller (i:Gallie:2004) sier at disse menneskene kan bli stemplet som "unemployable". De blir stigmatisert og overlatt til seg selv, og til selv å ta ansvar for sosial inkludering i samfunnet. Individet anses å være problemet, personen skal tilpasses og endres for å passe til arbeidsmarkedet, mens kanskje arbeidsplassene ikke blir vurdert tilstrekkelig i forhold til å tilpasses de enkelte arbeidstaker (Sandvin:2007). Individet blir slik jeg oppfatter det tillagt ansvaret både for at det har havnet utenfor arbeidslivet og også for å finne tilpasninger for å komme tilbake igjen. De blir ansvarlige for å bevise at de har den "rette arbeidsmoral" ved å delta på ulike tiltak som skal føre tilbake til arbeidslivet. Disse arbeidstiltakene kan være positive og gi gode resultater, men jeg stiller spørsmål ved om tiltakene alltid er tilpasset individet eller om det er individet som må tilpasse seg de ulike tiltak. Ved å stadig forsøke tiltak som man enten ikke klarer å gjennomføre eller som ikke fører til at man kommer i arbeid igjen, kan det påvirke motivasjonen til å tørre å prøve flere ganger. Det vil være en begrensning i oss alle til hvor mange nederlag vi klarer å håndtere før vi gir opp.

Westerhäll (2006) snakker om selvbestemmelse og tvang i forhold til rehabilitering. Hun påpeker at det fins ingen direkte tvang til å delta, individet kan si nei til ulike tiltak. Likevel foreligger det indirekte en tvang til å være aktivt med på rehabiliteringsiltak. Individet kan ha andre ønsker og tanker i forhold til hva som vil føre ham tilbake til arbeidslivet, men må kanskje likevel forsøke å gjennomføre de tiltak som det offentlige tilbyr ham. Forklaringen

ligger i følge Westerhäll (2006) i at det offentlige har makt i forhold til sanksjoner. Individet kan oppleve å miste økonomiske stønader ved å si nei til å delta på ulike tiltak. Dette blir en måte å realisere målene i arbeidslinja på.

3.4.4 Arbeidslinja

Endringer i norsk velferdspolitikkk på 90 tallet resulterte i ” Arbeidslinja”. I følge Westeräll (2006) innebærer arbeidslinjen i dag å prioritere aktive innsatser fremfor passive utbetalinger. Det forventes at individet skal bidra til å opprettholde velferden ved å delta i produksjonen og arbeidslivet. Hun viser til ideen om at nedskjæringer i stønadsutbetalinger både skal bidra til en bedre statsøkonomi og en bedre arbeidsmoral. I en slik tenkemåte ligger det en mistenksomhet om at det finnes individer som mottar stønader men som kanskje kunne vært i arbeid.

Thøgersen(2007) sier i et intervju med NHH Bulletin at hvis politikerne ikke tar fatt i stønadsordningene, innen få år så vil det kunne medføre kutt i velferdsordninger eller alternativt høyere skatter. Han viser videre til at de økonomiske intensivene er slik at det er for liten økonomisk gevinst å komme tilbake til jobb, spesielt for lavinntektsgruppene.

St.meld 9 (2006 – 2007) vil bygge opp barrierene for å komme ut av arbeidslivet og bygge ned barrierene for å komme inn. Det skal lønne seg å gå fra trygd til arbeid. Den aktive arbeidspolitikken vil sikre høy arbeidsdeltagelse, lav ledighet og bekjempelse av fattigdom. Så langt har vi ikke sett de store resultater av de ressurser som er satt inn for å få nedgang i sykefraværet. Likevel ser jeg fordelene ved en slik politikk hvor man er opptatt av å gi tilbud til mennesker utenfor arbeidslivet, kan være at det gir et signal om at samfunnet ikke ”gir en opp”. De som får innvilget uførepensjon blir slik jeg ser det en ”oppgitt” gruppe, som det ikke brukes flere ressurser på enn å gi passiv stønad.

Fossestøl (2007) snakker om to forståelser av arbeidslinja; effektivitetsforståelsen og rettferdighetsforståelsen. Han mener at St.meld 9 (2006 – 2007) ikke er en rendyrket effektivitetsforståelse, men har også med seg en viss rettferdighetsforståelse, men at den er likevel ikke en melding helt på individets premisser. Kritikken som Fossestøl har til meldingen er at det blir i større grad brukt tvang for å få folk ut i arbeidslivet. Meldingen har

ikke et ensidig mål om kostnadseffektivitet og lønnsarbeid, men også mål som økonomisk trygghet, arbeidsmiljø, individuelle behov mv. I St.meld 9 (2006 – 2007) er effektivitetsforståelsen fremdeles mest fremtredende, men rettferdighetsforståelsen har nå kommet inn og fått en del fokus på individets behov. I meldingen står det at etatene skal gi individuell oppfølging og brukermedvirkning, samt gi de som står uten arbeidsinntekt en trygg og forutsigbar inntektssikring fra det offentlige. Samtidig snakker meldingen om press på den enkelte som kan jobbe for å komme ut i arbeidslivet, slik at "riset bak speilet" er der hele tiden.

3.4.5 NAV – Den Nye Arbeids – og Velferdsforvaltningen

Et resultat av arbeidslinja er NAV-reformen. Dette er en helt ny interaksjon mellom stat og kommune hvor disse skal være likeverdige partnere og ha samme visjon. Målet med å samordne de ulike tjenestene er å tilby den enkelte bedre og mer individuelt tilpasset oppfølging. Arbeids og velferdsforvaltningsloven (2006) sitt formål (§1) er *en helhetlig og samordnet anvendelse av arbeidsmarkedsloven, folketrykdløven og sosialtjenesteløven*. Det skal være mer fleksibilitet og bedre samordnet bruk av virkemidler. Beslutningene skal tas nærmere brukeren. Det kan forhindre at mennesker blir kasterballe mellom de ulike etater. Intensjonen er å på et tidligere tidspunkt fange opp de personer som faller utenfor arbeidslivet, og tilby oppfølging, samt utvikle kontakt med arbeidsgiver. (Stortingsmeld. 9 2006-2007). Den nye reformen trådte i kraft i 2007, og det kan virke som om de ulike etater ennå strever med å samordne sine tjenester. Aetat, trygdeetat og sosialtjenesten har tradisjonelt hatt tilbudt ulike tjenester, og i liten grad vært vant til å samarbeide og samkjøre disse. Det har virket som om de ulike etater har hatt ulike målsettinger og kultur. På sikt er det forventet at denne organiseringen vil kunne tilby bedre tilrettelagte tilbud og tjenester som er mer individuelt tilpasset.

Harstad Tidende hadde 24. oktober-08 en reportasje om NAV kontoret i kommunen. Leder uttaler her at kontoret har som mål å bli "verdens beste NAV kontor". Kontorene blir "klassifisert" av fylkeskontoret etter hvor mange saker de behandler og treffer vedtak i. Bli man verdens beste NAV-kontor ut fra antall saker man ferdigbehandler? Det kan virke som det ligger et mål her om å være mest mulig effektiv, og å kunne vise til tall som kvalifiserer til å komme i en bestemt klassifisering. Intensjonene om å tilbakeføre personer til arbeidslivet er

bra, men ved å måtte oppnå resultater, kan det kanskje gå på bekostning av reell brukermedvirkning.

St.meld 9 (2006 – 2007) sier at det skal arbeides for at det skal være plass for ulike mennesker, og at alle skal gis mulighet til å delta etter evne. Dette er et viktig signal i en tid hvor det i arbeidslivet ofte er fokus på effektivitet, og hvor det kan virke som om det skal "lite til" for å bli utstøtt, og heller tilkjent uførepensjon. NAV vil ha en viktig rolle i forhold til å inkludere mennesker med funksjonsnedsettelse i arbeidslivet og være en kontakt mot arbeidsgivere, både for å hindre utstøtelser og tilbakeføring av mennesker i arbeidsfør alder.

3.5 Betydning av kjønn.

Kvinner og menn kan ha ulike oppfatninger og syn på betydningen av arbeidsliv og også av å stå utenfor arbeidslivet over tid. Jeg vil i denne oppgaven ikke ha et stort fokus på betydningen av kjønn, men kun komme kort inn på noen aspekter som kom frem i løpet av intervjuene.

I utvalget er det 4 kvinner og 1 mann. Da det bare er en mann i dette utvalget er jeg oppmerksom på at hans oppfatning ikke kan sies å være representativ for menn generelt. Selv om det ikke ser ut til å fremkomme særlig store forskjeller i denne gruppen, så var mannens uttalelser likevel noe annerledes enn kvinnenes. I intervjuet av mannen kom det riktignok frem at han ikke hadde de samme negative opplevelser av å være uføretrygdet som kvinnene, men det kan også ha sammenheng med at han også er den som har vært kortest tid utenfor arbeidslivet. Han har vært i en lang utdanning og har vært 3 år uten arbeid. Det som var mest fremtredende var forskjellen i forhold til å snakke om følelser og reaksjoner. Her opplevde jeg at kvinnene var mye mer åpne i forhold til tap av rolle, sorg og beskrivelser av disse følelsene. Mannen var klar på at han ikke hadde hatt behov for å snakke om dette men at det var greit at de andre gjorde det. Han sa " *jeg gikk på møtene fordi det var gratis kaffe og mange hyggelige folk å snakke med*".

Jahoda(1982) viser til at kvinner utenfor arbeidslivet er mest opptatt av de mister sosial kontakt. Det kom også frem i samtalen med kvinnene, men samtidig var de opptatte av rollen som arbeidstaker, og av tapet av inntekter. De ønsket å bidra med noe i arbeidslivet, og de

merket tydelig nedgang i inntekt. Tradisjonelt sett så har mannen vært den som har vært forsørgeren, og hatt sin identitet sterkt knyttet opp mot arbeid. Disse kvinnene jeg intervjuet hadde vært yrkesaktive, og det var tydelig at de hadde en sterk arbeidsidentitet. Samtlige av kvinnene hadde likevel hatt omsorgsoppgaver i hjemmet i den tiden de har vært ufør. De har hatt omsorg for barn, hjem, og noen har vært engasjert i frivillig arbeid. Manne brukte også en del tid på organisasjonsarbeid, og var engasjert i forhold til funksjonshemmedes situasjon.

Olsen (2006) snakker om at en funksjonshemmet kropp kan bli sett på som avseksualisert og avkjønnet, og at det derfor kan være viktig å gå inn i tradisjonelle yrkes og kjønnsroller for å ivareta en rolle som en kompetent fagmann eller –kvinne. Mannen jeg intervjuet var opptatt av hvilken type jobb han ville ha. Han ville bl.a ikke jobbe ved en vernet bedrift, det måtte da være som leder. Jeg tolket det som om han var opptatt av sin rolle som mann, og selv om han hadde en alvorlig sykdom så ville han jobbe og han ønsket ikke å snakke med kvinnene i gruppa om følelser.

Kapittel 4 Presentasjon av data

4.1 *Innledning.*

Jeg vil først presentere en kortversjon av intervjuene jeg gjorde av de fem informantene. Jeg har valgt å kalle dem for Anna, Bente, Hilde, Kai og Siri. Intervjuene varte i ca en time og presentasjonen av intervjuene er noe komprimert, og jeg har tatt med det som jeg anser for å være det mest vesentlige i deres fortellinger. Jeg ser at dette kan medføre at enkelte nyanser ikke fremkommer, men dette tekstmaterialet vil ellers ta for stor plass.

Personene som ble intervjuet ga uttrykk for at de var glade for at noen var interesserte i deres situasjon og nettverket de hadde deltatt i. Jeg opplevde alle som svært åpne og ærlige i sine utsagn. En av tilbakemeldingene var at de hadde gått alene i så mange år uten at noen hadde spurt dem om hvordan de hadde det eller vist noe interesse for deres situasjon. Disse fortellingene kan gi oss et innblikk i livet til, og opplevelsen av fem ulike personer som har vært uføretrygdet over tid og som nå har deltatt i et prosjekt hvor målet er å motivere

deltagerne til å kunne komme tilbake til arbeidslivet igjen. Dette vil likevel bare være en del av et mer sammensatt bilde.

Jeg har gått gjennom intervjuene og komprimert disse til kortere tekster. Jeg har tatt med det jeg mener er essensen i det de forteller. Det blir som Kvale (2001) sier en narrativ strukturering av teksten. Jeg har fokusert på fortellingene i intervjuet.

Jeg har prøvd å være oppmerksom på at jeg kan komme i fare for å utelate detaljer som kan ha betydning. Jeg har gått gjennom materialet flere ganger for å forsikre at jeg på en best mulig måte har fått med meg det de forteller meg. Meningsfortetting er en forkortelse av intervjuet. Lange setninger komprimeres og intervjupersonens uttaleleser forkortes. Intervjutekstene reduseres til kortere og mer konsise formuleringer (Kvale: 2001).

4.2 Informantenes historier

Anna

Ana er en dame i tredveårene og har ett barn. Hun er nå aleneforsørger, men har inntil ganske nylig vært samboer. Hun har vært i jobb siden hun utdannet seg som hjelpeleier i tyve årene. Her er historien hun forteller:

Jeg begynte å jobbe i helsevesenet og jobbet fulltid over flere år. Da det ikke gikk lenger forsøkte jeg omskolering til annet yrke, men pga helsa fungerte det dessverre ikke. Jeg visste at jeg kom til å bli uføretrygdet men det kom likevel som et sjokk å få brevet der det sto at jeg var tildelt uføretrygd. Jeg "gikk rett i kjelleren", og har vært der i nesten 10 år, med en følelse av apati og likegyldighet og sosial angst. Det å bli ufør er som å få en diagnose og at det gjør noe med deg som person, og også andre rundt deg. Jeg følte meg mistenkeliggjort og fikk spørsmål om hvordan jeg som ser så oppegående og fin ut kan være uføretrygdet. Når man er ufør så har samfunnet lov til å ha en mening om deg. I disse ti årene som uføretrygdet hvor det har viktig for meg å ha en struktur på dagen og barn har gjort at jeg har vært nødt til å komme meg ut av huset av og til. Uten barn ville jeg ha isolert meg ennå mer.

Etter 10 år utenfor arbeidslivet opplevde jeg å få sosial angst og det å helt miste troen på meg selv, jeg følte meg som "et ingenting", verdiløs i samfunnet. Jeg gikk fra å være en ressursterk kvinne til å helt miste troen på meg selv som menneske. Jeg unner faktisk ikke min verste fiende å gå gjennom det jeg har opplevd etter å ha blitt uføretrygdet. Samfunnet forstår ikke hvordan dette oppleves, selv ikke mine nærmeste skjønner det. Jeg fikk en følelse av å

være en hemsko og en belastning for samfunnet. Jeg unngår så langt jeg kan å si at jeg er uføretrygdet(...) Det å delta i nettverket " snudde rundt på alt", det ble et "alfa og omega" for meg. Det viktigste for meg var at man får pratet om alt man har gått og stengt inni seg i alle år. Etter hvert som man får tømt ut en masse blir man i stand til å fylle på med positive ting. Coach og psykolog ga oss verdifulle verktøy og lærte oss å jobbe med oss selv. Jeg kjente at jeg etter hvert ble rettere i ryggen og klarte "å åpne kjeften og sette ned foten" igjen. Hele meg var på tur tilbake igjen for jeg kjente ikke igjen den personen jeg hadde blitt. Nettverksgruppa ga en trygghetsfølelse og du møtte igjen de samme menneskene over tid og de forsto hva du snakket om for de hadde opplevd mye av det samme(...)Jeg savner svært oppfølgingsmøter i etterkant. Plutselig var det over og jeg kjenner på at det er lett å gli tilbake og gi opp. Både jeg og flere av de andre følte litt på et forventningspress i forhold til komme ut i jobb. Det var en del fokus i media på denne nettverksgruppen og jeg opplevde at NAV hadde et mål om at dette skulle lykkes.

Bente

Bente er en dame i midten av femti årene. Hun er den eneste av de jeg intervjuet som er gift og bor sammen med mannen. Det gjør at de har to inntekter, noe jeg antar er grunnen til at hun ikke snakker om dårlig økonomi og konsekvenser av det. Hun har voksne barn som er flyttet ut. Det kom frem under intervjuet at mannen har en sykdom som gjør at hun har valgt å bruke tid hjemme med ham i stedet for å aktivt søke jobb akkurat nå. Hun forteller følgende: *Etter en ulykke har jeg vært ute av arbeidslivet i 19 år. Det har vært tøft å miste kontakte med arbeidslivet, og jeg har savnet å være i et miljø med arbeidskamerater. Jeg var ikke helt klar over hvor mye jobben og fellesskapet betydde for meg før ulykken som gjorde meg ufør. Har savnet det samholdet man får på en arbeidsplass, det å være en del av noe. Spise lunsj med noen og kunne gå ut med kollegaer. Uten jobb faller man utenfor og det begrenser seg hvor mange foreninger man kan være med. Det blir ikke det samme, blir liksom på to forskjellige plan, selv om man kommer ut og møter folk så blir det på en annen måte. Når man er i jobb så er man en viktig del av noe, foreningsarbeid er viktig men det er ikke så farlig hvis man er borte, man blir ikke så savnet, som hvis man er en viktig brikke på en jobb. Man betyr mer på en jobb, sånn føler nå jeg det, man betyr mer i en jobb enn i en frivillig organisasjon. Prøvde meg på noen tiltak men det var for tidlig, og den siste gangen opplevde jeg å ikke å få det hjelpemiddelet jeg trengte for å klare å fullføre. Det er tungt å stadig oppleve slike nederlag for man er jo ærekjær og vil gjøre sitt beste. Det viktigste for meg i nettverksgruppa var møtene i fellesskap og måten vi ble backet opp på. Jeg fikk hjelp til å*

lære meg å snakke om det som hadde skjedd med meg, tapet mitt. Jeg var ikke klar over at det egentlig var sånn fatt med meg, jeg var sikker på at jeg var ferdig med å bearbeide sorgen over tap av funksjoner. Jeg har blitt klar over at jeg har skjøvet det fra meg for å berge meg, feid det under teppet, men etter å ha vært i gruppa ble jeg klar over at jeg hadde noe uoppgjort som jeg måtte bearbeide. Det har vært lærerikt og jeg føler meg tryggere nå, og det vil kanskje være lettere for meg å prøve å komme ut i arbeidslivet nå. Den første tiden i nettverket var gruppa stor og blandet, og det ble litt for mange triste historier. Etter hvert ble gruppa mindre og tryggere. Jeg mener at alle burde fått et slikt tilbud mye tidligere, kanskje etter ett til to år. Når man blir gående så lenge som eg så må man bryte barrierene fra å ta steget og man er redd for å mislykkes. Selv om jeg ikke er tilbake i jobb så har det satt i gang en prosess hos meg og det har vært lærerikt. Pga personlige forhold i hjemmet passer det dårlig å gå ut i jobb nå, men jeg føler at jeg kommer dit en dag, er motivert for det og ønsker å jobbe. Følte litt på presset fra NAV om å komme i jobb i løpet av det året prosjektet varte. Jeg skjønner jo at de vil ha resultater etter prosjektet, men man få delta selv om man ikke er klar med det samme til å gå ut i jobb. Jeg håper slike prosjekt fortsetter. Det er enkle løsninger men det kan ødelegge folk å stå utenfor over tid, folk bør få slippe sånne senskader.

Hilde

Hilde er en dame i midten av femti årene. Hun bor alene og har voksne barn. Pga en ryggplage jobbet hun i flere år 50% stilling. Hun hadde en avtale hvor hun jobbet en uke og hadde en uke fri. En ordning som hun følte passet svært godt for hennes helsetilstand og som gjorde at hun klarte å jobbe halv stilling. Denne ordningen ble endret. Hun fikk beskjed om at hun måtte jobbe hver dag. Dette førte til at hun etter en tid ikke kunne fortsette i jobb og ble uføretrygdet. Her er et utdrag av hennes historie:

Jeg har borte fra arbeidslivet i 12 år, ingen har kontaktet meg i løpet av denne tiden. Satt bare hjemme og tok imot trygd. De første årene var det bra, koste meg, men etter hvert som tida gikk og trygden mindre og samfunnet dyrere ble det vanskelig. Hadde ikke råd til å være med på noe. Når venner spurte om kafe eller annet så måtte jeg si nei og etter hvert sluttet de å spørre og nettverket mitt skrumpet inn til "margen". Man mister hele den sosiale omgangskretsen når man ikke har råd til noe. Etter noen år blir tv det eneste man bryr seg om, tv seriene ble styrende i livet mitt. Før jeg ble 100% uføretrygdet jobbet jeg 50% stilling. Hadde en ordning hvor jeg jobbet annenhver uke og det fungerte svært godt i forhold til helsa mi. Da sjefen endret dette til halv dag hver dag sa kroppen etter hvert stopp og jeg måtte slutte. Satt hjemme og i alle disse årene og psyket meg ned, følte at ingen hadde bruk for meg.

Til slutt følte jeg meg utilpass i samfunnet, jeg hadde ingenting å bidra med. Satt hjemme og lurte på om jeg skulle sitte der i stolen min og vente på å dø, følte at jeg satt i dødens forgård. Jeg fikk sosial angst og depresjon av å sitte hjemme.

Da jeg fikk invitasjonen til å delta i prosjektet hadde jeg først ikke lyst, følte meg nedpsyket og dum, følte meg utenfor og ikke i stand til å gå ut i jobb. Du føler deg til slutt utilpass i samfunnet, du har ingenting å bidra med, det går ut over det psykologiske. Det var sønnen min som til slutt overbeviste meg til å tørre å prøve.

Trivdes godt i gruppa og fant ut at det var ikke bare jeg som hadde det trasig. Det har hjulpet meg å treffe andre i samme situasjon som meg og se at det faktisk var noen som hadde det verre enn meg. Gruppa har betydd mye for meg, støtten fra de andre og sammensetningen av coach, koordinator og psykolog var verdifull. Selvbildet begynte å snu seg og du begynner å se på deg selv på en annen måte. Psykisk har jeg snudd og nå kan jeg se tilbake på den negative personen jeg var. Dette tilbudet skulle jeg fått mye tidligere. Det er rett og slett psykisk terror mot et menneske å ikke kontakte det på så mange år pga en sykdom. Hvis noen hadde tilbudt meg dette for 10 år siden så er jeg sikker på at jeg hadde vært tilbake i jobb mye tidligere. Jeg jobber nå 50% stilling og har det fantastisk. Har fått et nytt liv. Økonomien er bedre og jeg kommer meg mer ut, men fremdeles sliter jeg med å komme helt tilbake til "normalen", tror det vil ta litt tid.

Kai

Kai er mann i midt i førti årene. Han har en sykdom som gjør at han har nedsatt førlighet i armer og bein. Han var tidligere i full jobb som håndverker. Han bor alene og har voksne barn. Etter at han ble ufør har han gått på skole i seks år, og har etter det vært arbeidssøkende men ikke fått jobb. Han forteller følgende:

Jeg har vært sykemeldt i tre år, det er den lengste perioden jeg har vært utenfor arbeidslivet. Før det har jeg gått på attføring og tatt utdannelse, og hatt et kortere vikariat i 50% stilling. I begynnelsen av tiden etter at jeg ble uføretrygdet synes jeg egentlig at det var godt med litt fri, fikk mer tid til organisasjonsarbeid. Savnet etter å komme i jobb har blitt sterkere etter hvert. Men etter hvert ble det for mye fritid, følte at jeg ble lat og jeg savnet det sosiale ved et arbeidsmiljø, noen å samarbeide med og å prate med. På dagtid har jeg ikke et sosialt liv fordi alle vennene mine er på jobb da. Det er vanskelig å få pengene til å strekke til når man er ufør men føler at det ikke har noen betydning i forhold til venner. De forstår min situasjon og skjønner at jeg ikke har råd til å gå på restaurant og sånn.

Liker ikke ordet *ufør*, synes det er misvisende. Vil heller bruke ordet *funksjonshemmet*. Før var jeg funksjonsfrisk, men nå er jeg funksjonshemmet men jeg føler meg jo frisk. Prøvde å søke noen jobber etter det første året men det virker som om at når man er funksjonshemmet så er det noe galt med hodet ditt også. Det er også vanskelig å komme tilbake i jobb etter en funksjonshemming, man føler at arbeidskollegaer kanskje ser på deg på en annen måte. Når det gjelder nettverket så trodde jeg at jeg skulle få jobb med en gang jeg ble med der. Syns det ble for mye prat og det tok for lang tid før noe skjedde. Jeg hadde egentlig ikke behov for å åpne meg og snakke i grupper. Så at det hadde stor betydning for mange av de andre, men jeg kjente meg ikke igjen i de problemene de beskrev. Jeg gikk på møtene fordi det var gratis kaffe og mange hyggelige folk å snakke med. Jeg fikk en 20% stilling etter å ha vært med i nettverket i nesten ett år, men jeg tror nå at jeg kunne fått den jobben på egen hånd. Det er kun et engasjement så jeg vet ikke om jeg har jobb om noen måneder. Mulig jeg høres negativ ut men de oppfordrer oss til å søke jobb, og så får man jobb i et halvt år og så er det kanskje ut. Jeg trives så godt i jobben at jeg tror jeg kunne klart å jobbe 40 – 50% stilling. Merker godt forskjellen ved å være i og uten arbeid. Nå kan jeg gjøre noe som er til hjelp for andre. Jeg kan være kreativ og det er verdt noe. Jeg vil ha jobb i en sånn vernet bedrift, det måtte i så fall være som leder.

Siri

Siri er en dame midt i femti årene. Hun bor alene, og har voksne barn. Hun hadde jobb ved et kontor og hadde ansvar for lønn, faktura, skatt og lignende. Hun har jobbet hele sitt voksne liv, men har nå vært uføretrygde over lengre tid. Her er et sammendrag av hennes fortelling: *Jeg fikk en sykdom som gikk utover hukommelsen og har vært uføretrygdet i 10 år. Tidligere hadde jeg en jobb med stort ansvar, men etter sykdommen husker jeg ingenting og kan ikke fungere i den type jobb mer. Jeg syns det er svært slitsomt å si at jeg er uføretrygdet. Ingen kan jo se det på meg. Alle sier at jeg ser så flott og blid og hyggelig ut. For å unngå å si at jeg var uføretrygdet fant jeg et annet ord for det. Et ord som høres så fint og nesten ingen spør hva det egentlig betyr, men det betyr egentlig dagdriver. For å ta vare på psyken min begynte jeg å reise. Jeg fikk hjelp av en venn slik at jeg i to år kunne reise overalt. Jeg klarte ikke å sitte hjemme. Jeg var vant til å være i full jobb og ha barn og hus. Det skjer noe med deg når du blir gående sånn, uten noe å gjøre. Man føler at man er ikke verdt noe. Jeg stod der en dag med et brev hvor det sto at jeg var uføretrygdet. Det som egentlig sto der var at nå var jeg utenfor arbeidslivet, jeg var ikke brukende til noe lenger. Det blir som å få ei slegge i hodet og det er hardt. Du blir gående hjemme som i et vakuum, du har fått trygd, vær så god finn ut*

selv hvordan du vil ha det. Jeg følte at jeg var kassert. Man blir verdsatt for det man gjør, ikke for det man har gjort før eller det som er i nuet. Det er en sorgreaksjon, man kommer litt over tapet sitt, men det går i "bølger", for så får du den tilbake igjen.

Inntektene ble mye lavere når jeg ble uføretrygdet og det tar deg tilbake sosial å stadig måtte si nei til venner om å delta på ting. Til slutt spør de deg ikke mer. Det som har vært bra med nettverket har vært å møte andre i samme situasjon og som har opplevd de samme problemene. Nettverket er til hjelp ved at man ser at andre har samme type problem og man får hjelp til å komme seg videre. Noen av de andre som har gått ledige i mange år ble tatt fatt i og det ga meg troen på at jeg også kanskje kan noe. Jeg hadde ikke helt mistet troen på at jeg kunne komme meg tilbake i jobb, hadde prøvd meg på litt småjobber, men innså at jeg må ha en jobb hvor det ikke er noe stress eller tidspress. Mens jeg var syk var jeg bevisst på at jeg en gang i fremtiden skulle jobbe igjen. Etter å ha vært med i nettverket har jeg ikke lenger problem med å si til folk at jeg er uføretrygdet. Tidligere følte jeg at jeg måtte forsvare meg overfor andre at jeg ikke jobbet når jeg ser så frisk ut. Opplegget i gruppa var svært godt med coach, psykolog og koordinator. Godt å høre at det ikke bare er jeg som opplever sorgen, at jeg ikke er noe eller er brukende til noen verdens ting. Gruppen hjalp meg å endre måten å tenke på, man trenger denne støtten og det her burde kommet mye tidligere. Det hadde gjort min hverdag mye letter. Jeg kunne klart å godta at jeg var blitt ufør og så kunne jeg jobbet ut fra det. Det hadde gjort mye for selvbildet mitt. Jeg er nå i en deltidsjobb. Jobben har jeg ordnet selv fordi jeg kan ikke jobbe med hva som helst og må styre dette selv. Men etter å ha deltatt i nettverksgruppa føler jeg at det er letter å kontakte NAV hvis jeg har behov for hjelp. Jeg skulle ønske at slike nettverksgrupper kunne være et tilbud for alle, og særlig så tidlig som mulig. Det skjer noe med deg når du har gått hjemme ei stund, du tør ikke så mye, alt virker så skremmende.

Kapittel 5 Analyse av det empiriske materialet

5.1 Innledning.

Jeg vil i dette kapitlet analysere det jeg mener er de mest sentrale temaene som fremkom i intervjuene. Disse temaene kan grupperes i fire kategorier; Konsekvenser av langtidsuførhet, mestringsstrategier, om de uføretrygdete kan "få lov til" å være aktiv, samt

nettverksprosjektet. Selv om jeg nok på forhånd hadde gjort meg noen tanker om hvordan det kan være å stå utenfor arbeidslivet, så var det sterkt å høre historiene til disse personene. Jeg tror at jeg og mange med meg ikke reflekterer over hvor viktig arbeidslivet er for oss, og hva det kan gjøre med den enkelte å bli stående utenfor. Det å bli stående utenfor gjelder ikke bare arbeidslivet, men faktisk så vil mange også oppleve å bli stående utenfor samfunnet.

Det er stort behov for arbeidskraft og det har medført at det nå er fokus på å tilbakeføre så mange som mulig til arbeidslivet. Det finnes tilbud om ulike tiltak, men det som er nytt og interessant ved dette nettverksprosjektet er at de har tatt kontakt med en gruppe mennesker som har opplevd at de har "vært oppgitt" av samfunnet. Prosjektet har hatt et mål om å gi disse personene nødvendig hjelp og motivasjon til å komme tilbake i arbeidsaktivitet. Det har tidligere ikke vært gitt slike tilbud til uførepensjonister, ut fra tanken om at alle mulige atferds- og rehabiliterings tiltak har vært vurdert før personen ble uføretrygdet. De er på en måte "ferdig behandlet" - fortidspensjonert.

Floderus (i:Hedlund:2005) har studert hvordan livssituasjonen påvirkes av langtidssykemelding. De vanligste konsekvensene var dårlig økonomi, mindre lyst og mulighet til å delta i fritidsaktiviteter, sosiale aktiviteter og familieaktiviteter, dårligere søvn og psykisk helse. Dette viser at å stå utenfor arbeidslivet egentlig har ganske dramatiske konsekvenser for individet. Det påvirker både helse, sosialt liv, familie og selvbylde, altså hele livet. Dette er temaer jeg vil komme inn på i analysen og under de overskrifter jeg har valgt å bruke.

5.2 Betydningen av å være langtidsufør.

Her vil jeg belyse deltagerens opplevelser ved å være langtidsufør. Deres beskrivelser handlet mye om identitet, lav selvfølelse og opplevelsen av å stå på utsiden av samfunnet.

5.2.1 Arbeids betydning for identitet.

"Man har venninner som er i jobb, og man må jobbe med seg selv for å føle at man er på lik linje, like mye verdt (Bente)

Med utgangspunkt i den sterke posisjonen lønnsarbeid har i vårt samfunn så vil arbeid være en viktig del av menneskers identitet. Arbeid gir opplevelse av selvstendighet og respekt fra andre (Wadel:1978). Bentes utsagn overfor sier noe om hvordan uføretrygdete faktisk kan føle at de ikke har samme verdi som andre mennesker i samfunnet. Hun sa i intervjuet at hun visste jo at hun var "verdt noe", men det var tydelig at det var vanskelig for henne å se seg selv på lik linje som de venninnene som arbeidet. Flere av informantene snakket om en dårligere psyke og lavere selvbilde. De brukte ordet "nedpsyket". Flere fortalte at de etter hvert hadde utviklet sosial angst og depresjon. Som en sa " *du skal ha en bra psyke for å si at du er ufør, for man blir hele tiden vurdert opp mot hva du gjør*". Samtlige forteller at det å gå hjemme gjør ulike ting med deg, - du blir lat, du blir egosentrisk, apatisk og likegyldig, blir inni et vakum, to svarte at " *du blir som et annet menneske*". Det de sier her viser at de ser på seg selv på en annen måte enn tidligere, og kanskje med et mer kritisk blikk. Fire av informantene ser ut til å oppfatte seg selv på samme måte som de opplever og tror "andre" ser en. En sa at hun " *følte seg dum og utenfor*", og ingen hadde lenger bruk for henne. Etter noen år kom depresjonen og hun fikk sosial angst. Hun sa også at når de i gruppesamtalene skulle si noe positivt til hverandre så tenkte hun at det sa den andre personen sikkert bare fordi den må. Hun hadde gått hjemme i 12 år uten å få tilbakemeldinger på seg selv som person og det virker som om hun hadde mistet troen på at hun hadde verdi som person. Hun hadde vært overlatt til seg selv, og nettverket forsvant etter hvert, så tilslutt holdt hun seg hjemme foran TV skjermen. Jeg har vært inne på i teoridelen at identiteten utvikles i samspill med andre og oppfattelsen av en selv. Når uføre opplever å bli sosialt isolert vil det kunne påvirke og true identiteten. Det fremkommer i intervjuene at det svært ofte handler om å føle seg annerledes og underlegen enn andre i samfunnet.

Å være i arbeid kan gi personer en status som mer vellykket, samtidig gir det mindre fritid til å gjøre det en liker og har lyst å bruke tid på. Når personer står utenfor arbeidslivet vil kanskje ikke denne fritiden oppleves like positiv. De som står utenfor arbeidslivet vil være mer sårbare for andres og egen tvil om hvem vi er. Arbeid blir en identitetsmarkør, og gjør at vi kan fremstå som vellykket uten å bruke så mye ressurser på det. Øverbye & Hammer (2006). Ved å være i lønnet arbeid eller delta i ulike tiltak som skal føre til arbeid, har individet en status, en rolle og trenger følgelig ikke bruke ressurser på å bevise sin plass som verdig samfunnsborger. De som står utenfor arbeidslivet må på en måte rettferdiggjøre sin eksistens, enten ved å være aktiv i ulike tiltak eller ulønnet arbeid eller de kan velge å trekke seg tilbake og isolere seg. To av informantene sa at de unngikk å si at de var uføretrygdete. Det

er nærliggende å tro at de forsøkte å skjule det for å unngå å bli stigmatisert. De ønsker ikke å tilhøre en gruppe/kategori som blir sett på som dagdrivere og unyttige i vårt samfunn.

Den viktigste kategoriseringen vi gjør i dag er i følge Wadel (1990) å skille mellom de som arbeider og de som ikke arbeider. Det kan på en måte virke litt "enkelt" å dele det opp i kun to kategorier, men samtidig sier det noe om at enten er du innenfor eller så er du utenfor i et samfunn hvor lønnet arbeid har en svært sterke moralsk posisjon. Dette synet på lønnet arbeid gjør at de som blir stående utenfor opplever at de er mindre verdt og kun en byrde for samfunnet. Som Hilde sa; *"til slutt følte jeg meg utilpass i samfunnet, - jeg hadde ingenting å bidra med"*

Ifølge Halvorsen (1994) vil mangel på lønnet arbeid kunne virke truende på arbeidsløses selvoppfatning og gi et negativt selvbilde. Informantene jeg intervjuet hadde endel sterke utsagn som; *vi er jo ikke verdt noe* og *"ikke noe å leve for lengre"*. Selv om jeg på forhånd hadde regnet med å høre om tunge perioder og psykiske reaksjoner på å være utenfor arbeidslivet, så var det ganske tøft å høre om mennesker som ikke lenger klarte å bevare troen på seg selv og egen verdi. De opplevde å ikke møte forståelse for sin situasjon verken hos det offentlige hjelpeapparatet eller hos venner og familie. Det er ikke vanskelig å forstå at det setter i gang sterke følelser, som å føle seg på utsiden av samfunnet og devaluert som menneske. Selv om de fylte hverdagen sin med mange gjøremål så var det likevel ikke oppfattet som "ordentlig" arbeid. Husarbeid, omsorgsarbeid og foreningsarbeid gir ikke samme status som lønnet arbeid. Rollen som arbeidstaker blir viktig for å unngå å føle seg devaluert i samfunnet.

5.2.2 Uførhet og sosial status i samfunnet

"Det er så mye som følger med det her ordet ufør, du blir jo redusert til ingenting" (Anna)

Samtlige av informantene jeg intervjuet var svært opptatte av hvordan andre så på dem, og hva slags holdning samfunnets har til uføre og funksjonshemmede.

Ut fra de uttalelser som informantene kom med, så kan uføretrygdete bli oppfattet som en utgiftspost for samfunnet. Informantene uttalte at de hadde liten verdi for samfunnet ved at de ikke arbeidet, og at de dermed opplevde seg som en byrde.

Flere av dem uttrykte klart at de hadde problemer med å fortelle at de er uføretrygdet. Som en sa; *"du skal ha en bra psyke for å si at du er uføretrygdet, for man blir jo hele tiden vurdert opp mot hva en gjør"*. En av informantene¹ hadde funnet et annet ord som hun benyttet når noen spurte henne hva hun gjorde. Ordet hun brukte betyr oversatt det samme som å drive dank. Hun fortalte at ordet hørtet så flott ut at nesten ingen spurte hva det betydde. På denne måten slapp hun å møte negative holdninger fra andre og kunne beholde en viss status i møte med nye mennesker.

Giddens (1990) sier at vi alle ønsker å redde og beskytte fasaden, og informantene hadde tydelig behov for å beskytte seg selv mot negative holdninger og stigma. En annen sa at hun var hjelpepleier, selv om hun ikke har kunnet jobbe som det på over ti år. Hun fortalte at det var stor forskjell på hvordan folk møtte henne hvis hun sa hun var hjelpepleier enn hvis hun var uføretrygdet. *"Samtalen stopper liksom litt opp når jeg sier jeg er ufør, og jeg føler at jeg ikke lenger er så interessant å snakke med"*. Ut fra det de forteller så opplever informantene at de ikke er likeverdige andre i samfunnet. De opplever å ha en annen rolle som ufør enn de hadde som arbeidstaker, fordi de nå innehar rollen som passiv stønadsmottaker i stedet for aktiv arbeidstaker og kollega.

Flere av dem uttrykte at de mislikte selve begrepene ufør og uføretrygdet. De følte at de ble "stemplet" og satt i en bås der de ikke hadde noen betydning eller var til nytte lenger. Alt de hadde gjort tidligere gjaldt på en måte ikke lenger. Bente ga denne illustrerende uttalelsen ; *det nytter ikke å komme med en flott cv nå, den er jo bare en vits nå som jeg er uføretrygdet"*. Hun kunne ikke bruke sin arbeidserfaring lenger, og sa et det var som å beskrive et annet menneske når hun snakket om sitt tidligere yrkesliv. Ingen av informantene kunne gå tilbake til lignende arbeid de tidligere hadde hatt. Selv om samtlige hadde til dels store funksjonsnedsettelse som gjorde at de ikke kunne jobbe full stilling lenger var de opptatte av å kunne få bidra i arbeidslivet i reduserte stillinger. Det kom også frem at de ikke var så nøye på hva slags type jobb de fikk så lenge de ut fra sin helsetilstand kunne klare det.

Det kan synes som om det var svært viktig for disse menneskene å komme seg ut av "kategorien ufør" og på denne måten finne sin plass i samfunnet som likeverdig borger. Informantene var smertelig klar over hvilke egenskaper andre tilla dem som ufør, og når jeg

1) Jeg har valgt å ikke ta med ordet informant benytte da det vil kunne gjenkjennes og identifisere informanten.

snakket med dem kunne det virke som om de også hadde "tatt inn" disse holdningene. De opplevde at de ikke lenger hadde noe å bidra med og en sa at hun rett og slett følte seg utilpass i samfunnet. *"Hun kunne like gjerne sitte hjemme og motta trygd og bare vente på å dø"*. Det kom så sterke utsagn som; *"Jeg unner faktisk ikke min verste fiende å få stempelet som uføretrygdet"*. Hilde uttrykte *"du har ingen betydning i samfunnet lenger når du er ufør. Du er bare en hemske, en belastning"*. Individet blir problemet, og må bære både ansvar, mistenksomhet og skam for sin situasjon. Ved å ikke kunne bidra til fellesskapet kan man sette det på spissen og si at personen kan oppleve seg som en utgiftspost for samfunnet. Som en av dem sa; *det er jo et menneske bak denne uførheten"*. Dette utsagnet sier noe om opplevelsen av å ikke bli sett på som et likeverdig menneske.

Andre igjen beskriver at de isolerte seg. Ved å sitte inne og slippe og møte andre mennesker unngikk de også spørsmål rundt sin situasjon og helse. Velferdsstaten kan kreve *"behandling og attføring som vilkår for rett til uførepensjon"* Kjønstad/Syse (2008:33). Det kan bety at den enkelte må være villig til å gjennomføre ulike aktiviteter han blir tilbudt for å bli oppfattet som "en verdig" stønadsmottaker. Disse tiltakene blir pålagt som en forutsetning for å få trygd og oppleves ikke alltid like meningsfulle og de er mange ganger ikke selv valgte. Bente beskriver det å delta på tiltak og å oppleve å ikke mestre det som en nedtur. Disse erfaringene gjorde at hun hadde en del betenkeligheter med å delta i nettverksgruppa. Hun var redd for å mislykkes igjen.

Det kom tydelig frem i intervjuene at informantene slet med å føle seg likeverdige. De følte at de ikke lenger hadde noen betydning i samfunnet. Som en sa *"ingen har bruk for deg lenger, du er kassert"*. Bauman (2004) snakker om "menneskelig avfall". Han mener med dette de "overflødige" - de som samfunnet ikke har bruk for, og som vi kan klare oss uten. De utgjør et økonomisk problem, de skal forsørges og blir i beste fall utsatt for velvilje og medlidenhet. Han påpeker at disse menneskene ikke bare mister sin jobb, men blir fratatt kontrollen over eget liv, og mister verdighet og selvfølelse." *Det å føle at du ikke er brukende til noe, det er som å få ei slegge i hodet"*. Dette var de ordene Hilde brukte for å beskrive hvordan det var å få brev hvor det sto at hun var tilkjent uføretrygd. Ut fra en grunntanke i politikken om at folk helst vil være på trygd så viser hun en helt annen reaksjon en man kunne forvente. Det kan virke som at det å få et brev hvor man er tilkjent en uføretrygd, er et signal om at personen nå er "gitt opp". Behandling og tiltak er prøvd, og siste utvei vil være passiv mottaker av trygd. Informantene hadde mange sterke uttalelser om opplevelsen av å stå utenfor arbeidslivet, og

dermed også etter hvert samfunnslivet. De beskriver at de møtte ingen og lite forståelse for sin situasjon. De følte at samfunnet hadde en mening om dem, og at "andre" ikke skjønner hvordan det er å være ufør.

Ut fra det som kom frem i intervjuene slet samtlige av informantene med å føle seg likeverdige. Kvinnene var klare i sine uttalelser, men mannen kom også inn på at opplevde at andre så på ham med andre øyne pga hans synlige fysiske funksjonsnedsettelse

5.2.3 Å livnære seg på uføretrygd

"Venner forsvant etter hvert, de ble lei av å spørre og alltid få nei. Fortalte aldri den virkelige grunnen, kunne ikke si jeg ikke hadde råd, det ble for nedverdiggende". (Hilde)

Som jeg tidligere har påpekt så er det mange konsekvenser av arbeidsuførhet. Informantene beskrev følelsen av verdiløshet, tapet av fellesskapet på jobben, mistenkeliggjøring, sosial isolasjon og problemer med å strukturere dagen.

I tillegg til at uføre opplever mange tap, så sa alle noe om at de også hadde en kraftig reduksjon i inntekt. De opplevde at det hadde stor innvirkning på livene deres. Flere av informantene snakket mye om hvordan dårlig økonomi virket inn på det sosiale livet. Når de faste utgifter var betalt, var det lite igjen til andre ting. Informantene beskrev at lav inntekt gjorde det vanskeligere å opprettholde kontakten med venner og førte til at de ble mer isolerte. Flere oppga at de stadig måtte si nei når venner spurte om de ville være med ut på kino, restaurant og lignende. De følte det nedverdiggende å måtte si at de ikke hadde råd, og oppga det sjelden som årsak til at de ikke deltok sammen med andre. Kvinnene som bodde alene snakket en del om at nettverket rundt dem "skrumpet inn" som følge av dårlig økonomi. Kvinnen som var gift nevnte det ikke, og det kan ha sammenheng med at de hadde to inntekter i husholdningen, og dermed opplevde hun kanskje ikke økonomien som en årsak til at hun hadde mindre sosial omgang med andre. Mannen oppga at lavere inntekt ikke var noe problem fordi vennene forsto, men sa samtidig at det var mye han ikke kunne delta på sammen med venner. De fleste av informantene oppga at nettverket skrumpet inn og til en dårligere økonomi som stor del av årsaken. Venner sluttet til slutt å spørre om de ønsket å være med på ulike aktiviteter, og de oppga at venner trakk seg vekk og etter hvert forsvant.

En av informantene som er tilbake i jobb og som har fått en bedre økonomi og dermed kan ta seg råd til det hun tidligere måtte si nei til, oppgir at hun fremdeles sliter med å komme tilbake til det sosiale livet hun hadde tidligere. Hun beskriver at det er vanskelig å få kontakt med gamle venner igjen, og at utenom jobb kommer hun seg lite ut blant folk.

Ut fra beskrivelsene til informantene kan det tyde på at dårlig økonomi setter en del begrensinger i forhold til sosial deltagelse. Selv om økonomi ser ut til å spille en stor rolle, kan det likevel virke som om det kun er en av faktorene til at uføretrygdete opplever tap av sosial kontakt. Hilde sa ”*nettverkene mine er skrumpet inn til marginen*”. Hun holdt seg mest hjemme og fortalte at hun fikk sosial angst og depresjon. Etter å ha kommet i jobb igjen og dermed opplevde å få bedre råd, sliter hun fremdeles med å komme seg ut med venner og å delta på sosiale aktiviteter. Det kan tyde på at lav selvfølelse, isolasjon og følelsen av mistenksomhet og skam er faktorer som kan påvirke det sosiale livet til uføretrygdete i like stor grad som den økonomiske situasjonen. Det kan faktisk virke som om uansett hvilken inntekt den enkelte har, så vil stigmaet knyttet til å være uføretrygdet være den faktoren som kanskje har størst betydning i forhold til å føle seg inkludert i samfunnet.

5.3 Mestringsstrategier

Informantene beskrev ulike måter å mestre livet som uføretrygdet på, og jeg vil her komme inn på hvordan de sysselsatte seg selv og synet på frivillig arbeid.

5.3.1 Ulike måter å mestre livet på som ufør.

”Det er en hard jobb å ikke være i arbeid” (Bente)

Flere av informantene forteller at de i begynnelsen synes det var godt med litt fritid og god tid til å gjøre andre ting. Etter hvert sier samtlige at de opplevde lange dager som var vanskelige å fylle. Bentes utsagn overfor synes jeg forteller noe om hvor mye energi hun brukte på å strukturere dagen sin og fylle den med aktive gjøremål slik at hun ikke skulle bli sittende passiv. Det å finne aktiviteter å fylle dagene med kan ha to hensikter. Det ene er selvfølgelig for sin egen del, det andre kan også være for å vise ”andre” at man ”gjør noe”. Å vise at man er aktiv kan være med på å opprettholde en status overfor omgivelsene.

Wadel (1985) sier at hvis han skal sammenfatte erfaringene i sin undersøkelse av "George" og andre arbeidsløse, så er det en 24 timers jobb å være arbeidsløs og likevel klare å vedlikeholde egen og andres selvrespekt. I møte med denne holdningen vil individene måtte finne måter å leve på som gjør at de kan mestre hverdagen. Siri reiste overalt i flere år for å slippe å sitte passiv hjemme. Det blir slik jeg ser det en flukt fra en hverdag hvor hun ikke visste hva hun skulle bruke all fritiden til, og kanskje også for å slippe unna andres syn og meninger. Man tenker ikke alltid over hvilken betydning det har å være i jobb. Dagen er full av gjøremål og det er noen som både forventer at du skal komme på jobb og som har behov for din tilstedeværelse. Vi setter pris på og planlegger fritiden vi har. For den om står utenfor arbeidslivet blir all denne fritiden en utfordring. Dagene skal fylles med noe. Halvorsen (1994) viser til at kjedsomhet og mangel på tidsstruktur er utbedt blant langtidsledige.

De jeg intervjuet hadde ulike måter å mestre denne ufrivillige fritiden på. Alle nevnte behovet for å strukturere dagen sin, og de sysselsatte seg på ulike vis. To av dem utførte foreningsarbeid, en reiste rundt overalt, en fulgte med i alt som foregikk på TV, og en hadde laget en strukturert dag med ulike gjøremål. Anna fortalte at hun laget ei liste hver dag over hva hun skulle gjøre i løpet av dagen. Hun så på husarbeidet som jobben sin, og trygden var hennes lønn for denne jobben. Hun fortalte videre at hun ofte satte opp for mange oppgaver til seg selv, slik at det opplevdes som et nederlag å ikke makte å gjennomføre alle.

Wadel (1985) sier at måten "George" opprettholdt sin egen selvrespekt og andres aktelse var ved å sysselsette seg selv. De to som utførte frivillig arbeid ga uttrykk for at dette hjalp dem å holde kontakt med nettverket sitt og gjorde at de kom seg ut og i kontakt med andre mennesker. Likevel fremkom det at selv om de følte at de gjorde en viktig jobb med forening og organisasjonsarbeid så snakket de ikke om det som "ordentlig arbeid". Som Bente sa; *"Når man er i jobb så er man en viktig del av noe, man betyr mer, foreningsarbeid er viktig men det er ikke så farlig hvis man er borte"*. Dette sier noe om hvordan vi ser på og bedømmer ulønnet arbeid. Halvorsen (2005) påpeker at en konsekvens av arbeidslinja er at vi nedvurderer aktiviteter som er av stor nytte for samfunnet når de ikke er betalt. Jeg tror at denne holdningen er godt innarbeidet i oss. Arbeidsledige og uføre må kjempe for å beholde sin status i et samfunn som har som fører en aktiv arbeidslivspolitik, der målet er flere i arbeid og færre på trygd. Ved å stå utenfor arbeidslivet mangler uføretrygdete andre godtatte sosiale arenaer. Det virker som om omgivelsene på en måte skal godkjenne disse arenaene slik at uføretrygdete kan delta der uten å oppleve å bli møtt med mistenksomhet. Behovet for

å fylle dagene med ulike gjøremål er en måte å prøve å unngå å bli stemplet som lat og arbeidssky på. Ut fra det som informantene fortalte om hvordan de på ulike måter aktiviserte seg, så vil det være en måte å mestre livet som uføretrygdet på, samt også en utvei for å unngå å bli møtt med fordommer og mistenksomhet.

5.3.2 Det frivillige arbeidet.

”Uten jobb faller man utenfor og det begrenser seg hvor mange foreninger man kan være med” (Bente)

To av informantene var engasjerte i foreningsarbeid, og en brukte en del tid på idrettslaget til barnet sitt. De fortalte at det hadde betydning for å opprettholde kontakten med omgivelsene, og de opplevde at de bidro med noe til fellesskapet. Det var likevel helt tydelig at de ikke sidestilte det med lønnet arbeid. Siri sa det svært tydelig; *Når man er i jobb så er man en viktig del av noe, foreningsarbeid er viktig men det er ikke så farlig hvis man er borte, ikke så savnet, som hvis man er en viktig brikke på en jobb. Og man betyr mer i en jobb enn i en forening*”. Dette tyder på at det å ha jobb kontra det å delta i foreningsarbeid betyr mer fordi man som arbeidstaker blir etterlyst hvis man ikke møter opp – man blir ”regnet med”. Et resultat av arbeidslinja og den ensidige fokuseringen på plikt og rett til å arbeide gjør at andre aktiviteter kan bli sett på som mindreverdige i forhold til arbeid.

Uten det frivillighetsarbeidet som mange legger ned i lag og foreninger så ville disse kanskje ikke kunne bestå, men likevel er dette arbeidet sett på som mindre viktig og gir ikke samme status som lønnet arbeid.

5.3.3 Tidligere erfaringer med trygdekontor/aetat.

”de behandler oss ikke som mennesker”. (Anna)

I intervjuet kom det frem hvilke erfaringer og opplevelser informantene hadde hatt med trygdekontor og aetat, som det tidligere het. Samtlige fortalte at de hadde sittet hjemme alle disse årene uten at noen har tatt kontakt med dem. Flere av dem visste ikke hvem deres saksbehandler var, og de opplevde å få liten og ingen informasjon. Det var tydelig at de følte

seg tilsidesatt og opplevde at ingen ønsket å bruke mer tid på dem. Som en av dem sa; *"ingen må få lov å sitte hjemme uten at noen tar kontakt, det er psykisk terror"*

Etter at de hadde fått brevet om at de var tilkjent uføretrygd var det tydelig at de følte at de oppgitt og overlatt til seg selv. Flere av dem var inne på at nå var de ikke lenger til nytte for noen og kunne bare gå hjemme og ta imot penger. Det slår meg at de blir "usynlige mennesker" i samfunnet. De er oppgitt, satt i en "bås", og ikke lenger "regnet med" i vårt velferdssamfunn fordi de ikke kan bidra med arbeidskraft. De ga uttrykk for at de følte seg litt hjelpeløse og opplevde at det ikke hadde noen særlig hensikt å ta kontakt med offentlige kontorer fordi de opplevde at de nærmest var "gitt opp". En av dem som hadde prøvd å ringe hadde faktisk blitt møtt med; *"hvorfor ringer du, du har jo fått uføretrygd"*. Det er ikke vanskelig å forstå at hun aldri prøvde å ringe igjen.

Flere av informantene beskriver at de opplevde at trygdekontor/aetat viste lite eller ingen interesse for dem. De visste ikke hvem de hadde som saksbehandler, og de ble heller aldri kontaktet av noen i løpet av de årene de mottok uføretrygd. Det virker som den organisering og delingen som tidligere eksisterte med trygdekontor, sosial kontor og aetat gjorde at ingen hadde et oppfølgingsansvar. I et byråkratisk system vil personer kunne bli til "en sak", og når "en sak" er ferdig behandlet kan den arkiveres. Anne sa; *Ingen har tatt kontakt med meg, jeg har bare fått trygd*". Når hun her bruker ordet "bare", så ligger det tydelig en forventning til at uføretrygdete ønsker mer kontakt med og oppfølging fra "det offentlige". Det er kanskje ikke nok tilfredsstillende å bli sikret en inntekt og deretter nærmest bli overlatt til seg selv. Det kan på den annen side også stilles spørsmål ved i hvor stor grad "det offentlige" har ansvar for oppfølging av den enkeltes liv. Jeg vil ikke komme nærmere inn på det i denne oppgaven, men det som tydelig fremkommer i intervjuene er et savn etter å være sett som person i samfunnet. Med det mener jeg at det virker som om disse menneskene opplevde å være oversett og overlatt til seg selv, og samfunnet hadde på en måte mistet interessen for dem.

Holmesland (1999) er inne på at hjelpere i et system kan medvirke til at den enkelte inntar rollen som stønadsmottaker. Uføretrygdete blir plassert i en passiv mottakerrolle, og det blir opp til dem selv å finne andre roller.

En av informantene sa at hun følte sterkt at man i samfunnet blir verdsatt for det man gjør, ikke for det man har gjort tidligere, og at tidligere cv kunne hun bare kaste. Wadel (1985) er

inne på det samme når han snakker om reserver. George bruker sin tidligere arbeidskarriere som en reserve, men etter hvert blir den sviktende, og mister sin verdi. Tidligere arbeidskarriere og utdanning er plutselig ikke til noen nytte og verdi lengre.

Flere av informantene sier at de skulle vært fanget opp mye tidligere. Som en uttrykte; *"det er alt for lett å lenge å gi oss et brev der det står at vi er uføretrygdet og så gi oss penger hver måned, og så er vi bare der"*

5.4 Kan de uføretrygdete "få lov til" å være aktiv?

Jeg vil her komme inn på hva det kan innebære for uføretrygdete å bli utsatt for mistenksomhet og fordommer. Det fremkommer i intervjuene at de i tillegg til å være ekskludert fra arbeidslivet, også opplever seg utenfor samfunnslivet. De forteller om mistenksomhet til om hvorvidt de "verdige" trygdemottakere, og at de kan bli utsatt for kritikk både for hva de gjør og hva de ikke gjør. Med det mener jeg at uføretrygdete hele tiden må være oppmerksomme på en balanse mellom å være aktiv, men samtidig ikke for mye, slik at "andre" kan oppfatte dem som "for friske" til å være uføretrygdet.

5.4.1 Det nye arbeidslivet.

"De hadde ikke bruk for meg når jeg ikke kunne være der hver dag" (Hilde)

Det nye arbeidslivet er preget av effektivitet, krav om høy kompetanse og tidspress. For mennesker med funksjonsnedsettelse og lavere evne til å takle tidspress og stress, kan det være vanskelig og fortsatt være i arbeid eller å komme inn i arbeidslivet. Torp (2005) viser til at de negative sidene ved det nye arbeidslivet er at det er økt krav om effektivitet og lønnsomhet, det er mindre solidarisk og skaper ulikheter. De positive sidene er større innflytelse over egen arbeidssituasjon, valgfrihet og interessante og utfordrende arbeidsoppgaver. Det settes i dag store krav til kunnskap og effektivitet, og de personene jeg intervjuet hadde liten, eller ingen mulighet til å kunne jobbe full stilling. De fleste av dem måtte ha en del tilrettelegging, og kunne jobbe fra 20% og oppover mot ca 50% stilling.

"Ansetter du noen som har vært uføretrygdet? Nei, ikke i dag når alt skal være så perfekt og du skal jobbe 110% og skal stå på natt og dag og være tilgjengelig til alle tider. Da er det ikke bare å komme ut og si har du en jobb til meg noen timer i uka, - det kan du bare gløkke" Siri fortalte at hun aldri helt hadde gitt opp tanken på å komme tilbake til

arbeidslivet etter at hun ble uføretrygdet. Hun hadde tidligere prøvd seg på noen jobber, men opplevde at kravene ble for store, og arbeidstiden for lang. Ut fra det informantene forteller kan det virke som om en del uføretrygdete gjerne vil bidra i arbeidslivet med de resurser de har. Som Hilde sa; *"Vi er en ressurs, de må bare finne en plass vi kan være"*. Kai var en del inne på at det var mye han kunne gjøre hvis arbeidet og arbeidsplassen bare ble tilrettelagt. I et effektivitetssamfunn kan det virke enklere å skyve arbeidstakere som ikke kan, slik Siri påpeker, yte 110% ut av arbeidslivet, f.eks på uføretrygd.

5.4.2 Det skal lønne seg å arbeide

"jeg unner faktisk ikke min verste fiende å få stemplet uføretrygdet og skulle leve etter det" (Hilde)

Målet i dag er flere i arbeid og færre på trygd. Det skal lønne seg å gå fra trygd til arbeid, og det skal settes flere krav til den enkelte om egeninnsats. St.meld 9 (2006-2007). Slike krav er ment å medvirke til at trygdemottakere skal opprettholde motivasjon til å komme seg tilbake til inntektsgivende arbeid. Dette blir en ordning hvor man antar at økonomi er den viktigste motivasjonsfaktoren hos mennesker.

Anti Nilsen, NHH Bulletin(nr. 2/07) sier noe av det samme. Han mener at pensjons og trygdeordningene er blitt alt for gode og bør strammes inn. Han mener at holdningen har endret seg og at det er mer legitimt nå enn tidligere å bli ufør. Dette stemmer egentlig ikke overens med det informantene fortalte. De viser til følelsen av skam ved å si at de er uføretrygdet, flere av de sa at det var et belastet ord og at de skjulte det. En hadde funnet på et annet ord, som betyr å være dagdriver, for å slippe å si at hun er uføretrygdet. Anna sa at; *"jeg unngår så langt jeg kan å si at jeg uføretrygdet"*. Som jeg har vært inne på tidligere så innebærer det å bli uføretrygdet mer for den enkelte enn bare å bli sikret en inntekt. Informantene beskriver mange negative erfaringer ved å stå utenfor arbeidslivet, og ut fra det de forteller så er det ikke en løsning de selv ønsket.

I den politikken som føres kan det virke som om at det er en grunnforståelse at folk heller vil være på trygd enn å arbeide. Ut fra de funn jeg har gjort i denne undersøkelsen virker det å være stikk i strid med en slik forståelse. Samtlige fem av informantene savnet arbeidslivet. De var klar over at de pga sykdom og funksjonshemming ikke kunne klare full stilling, men

ønsket å bidra ut fra sine forutsetninger. De følte seg glemt og avskrevet av samfunnet, og at de kun var en byrde. For å motta uføretrygd må individet bevise seg som "verdige trengende". I dette ligger det en mistro til at folk helst vil unngå å arbeide (Midre:1990). Det kan også virke som om det er en oppfatning av at mennesker som er uføretrygdet ikke ønsker å komme tilbake i arbeid. Disse menneskene er "ferdig behandlet", de er sikret en inntekt og overlatt til seg selv. Informantene forteller om år uten at noen har tatt kontakt med dem og at de føler seg nærmest "avglemt".

Van Berkel & Hornemann Møller (Gallie:2004) viser til kritikken av myndighetene, som opptrer paternalistisk. Ulike ordninger og tiltak blir iverksatt uten å ta hensyn til personers situasjon, behov, muligheter og eget syn på problem og løsninger. De som står utenfor arbeidslivet blir sett på som objekter, og som "kalkulerende innbyggere" som kan bli straffet og belønnet etter sin oppførsel. Det skal lønne seg å arbeide eller delta på aktive tiltak. I dette ligger den mistenksomheten som informantene følte på. De hadde deltatt på ulike tiltak og kurs men hadde tilslutt endt med uføretrygd. Straffen de opplevde var mindre inntekt og å bli overlatt til seg selv. Slik jeg tolker det de sier så virker den største "straffen" å bli "ekskludert" fra samfunnet. Ingen viste lenger noen interesse for dem. Flere av dem sa at de visste ikke engang hvem deres saksbehandler var, og at de ikke hørte noe, bare mottok trygden som kom hver måned. De var ikke lenger til nytte, og en av dem opplevde det som å bare "sitte og vente på å dø".

5.4.3 Arbeidets moralske inntekt.

"Man må på en måte forsvare at man ser så frisk ut men ikke kan jobbe" (Siri)

Informantene var inne på at når du er ufør så har samfunnet lov til å ha en mening om deg. Flere av dem hadde opplevd å få kommentarer og spørsmål ved at de virket så flotte og friske og "oppegående". De opplevde en mistenkeliggjøring i forhold til sin situasjon. Kun en av informantene hadde synlige ytre tegn på sin funksjonsnedsettelse. Men som en av kvinnene sa; "de skulle sett meg de dagene jeg ikke kommer meg opp av senga, eller ramler under bilen". Jeg opplevde at når de snakket om dette følte de seg mistenkt for å være late og bare drive dank og å "snylte" på samfunnet. Det var helt tydelig at det satte i sving mange følelser at andre hadde oppfatninger om dem som tross alt ikke stemte. Alle de fem jeg intervjuet beskrev dager som de strevde med å fylle med gjøremål, samtidig som de også møtte

kommentarer på at de så friske og flotte ut. Dette blir noe av det samme Wadel (1973) fant i sin studie av "George". Det virker å være en hårfin balanse mellom å ta på seg oppgaver for å bevare selvrespekten, men samtidig ikke være for aktiv slik at "andre" stiller spørsmål ved at de mottar trygd. Det kan virke som om en av damene, Siri, rett og slett "rømte" unna dette ved å være på reisefot i ca to år. Da slapp hun å møte fordommer, og fikk samtidig være aktiv uten kritiske blikk.

Wadel (1985) viser til at arbeidsløse lett kan virke provoserende i det de gjør.

Slik jeg ser det er det lett å havne i et dilemma, hvor du kan få kritikk for å være lat og sitte hjemme og ikke gjøre noe. Samtidig blir uføre også utsatt for kritiske kommentarer hvis de er for aktive. Jeg har hørt kommentarer som; "han springer på fjelltur hele dagen, men jobbe kan han ikke". For å unngå dette krever det hele tiden en balansegang og da blir det som en av dem sa: "det er hardt arbeid å være ufør".

Uføretrygd er en lovbestemt rettighet og et "gode" i vårt velferdssamfunn. Likevel kom informantene med uttalelser som; "*det var som å få ei slegge i hodet*" og "*Jeg gikk rett i kjelleren og ble der i ti år*". Selv om de selv søkte om en uførepensjon og med dette ble sikret en inntekt, så sier disse uttalelsene noe om at det for mange likevel er en uønsket situasjon. De ønsket ikke å bli uføretrygd, de ville heller delta i arbeidslivet. Noen av dem fortalte at det i begynnelsen var godt med fri, men at det etter hvert ble for mye fritid, og dagene ble lange. De begynte også etter hvert å føle på mistenksomheten fra omgivelsene. Kun Kai som hadde en synlig funksjonshemming, hadde unngått å få kommentarer om å se så "flott og oppgående ut", slik som damene hadde fått. De tok disse kommentarene som et signal på at omgivelsene så på dem som "for friske" til å være uføretrygdete.

Stigmatiserte individer vil gjøre mye for korrigere "sin tilstand" (Goffman 1963). De fleste ønsker å tilhøre gruppen "normale", i denne sammenheng, de som er i lønnet arbeid og forsørger seg selv. De som står utenfor arbeidslivet vil være villige til å delta på ulike tiltak og evt. behandlinger for å unngå å bli stigmatisert. Ved å være aktiv viser de at de er "verdige mottakere" av stønader. Flere av informantene hadde deltatt på ulike kurs/omskolering. De ønsket å gjøre noe for å komme tilbake til arbeidslivet igjen. Da dette ikke førte til ønsket resultat opplevdes det som et nederlag, og Bente poengterte "*man er jo ærekjær og vil gjøre sitt beste*". Det er mye som tyder på at det dessverre ikke er den oppfatningen mange har av uføretrygdete, - at de fleste faktisk gjerne vil gjøre sitt beste for å komme ut av situasjonen og

stigma som uføretrygdet. Det å stadig ha opplevd nederlag ved å delta på tiltak som skulle føre til arbeid, kan tilslutt føre til personer ikke lenger tør utsette seg for flere forsøk og gir opp. Det blir enklere å trekke seg tilbake og terskelen for å prøve igjen vil etter hvert bli høy. Som Anna sa; *”Det er jo bare det du er vant til, nederlag, nederlag - når jeg vet at det er det som kommer, da blir det tryggere å bare sitte her og holde seg fast.* Dette sier noe om at mennesker som må bevise sin rett til trygd, tilslutt kan ende med stadige mislykkede tiltak som gjør at de kan miste troen på seg selv.

Kai snakket om at han ikke ønsket tilbud om arbeid i vernet bedrift. Han ville ikke *”pusse skjærefjoler sammen med utviklingshemmede”*. Jeg tolker det som om han allerede opplever at han er stigmatisert i forhold til å være uføretrygdet og funksjonshemmet. Han ønsker ikke å bli plassert i *”enda en bås”*. Som han sa; *”Vanskelig å komme tilbake etter å ha fått en funksjonshemming for kollegaene ser på deg på en annen måte. Det kan virke som om at når du har en funksjonshemming så er det noe galt med hodet ditt også”*. Kai ga uttrykk for at siden han hadde en synlig funksjonshemming så var det også vanskelig for ham å få jobb. Han følte at han mange resurser og ønsket å jobbe mer enn han gjør i dag. Sandvin (2007) viser til at mange heller vil være på det ordinære arbeidsmarkedet enn de kalte for *”barnehage for voksne”*. Det kan tyde på at for enkelte oppleves det ikke *”som ordentlig”* arbeid å ha sin arbeidsplass i en arbeidsmarkedsbedrift.

Sosialiseringen inn i et arbeidsetisk samfunn gjør at arbeid ikke bare gir økonomisk inntekt men også moralsk inntekt. Wadel (1985) snakker om at de sosiale rollene vi får som klienter eller arbeidsløse, trenger å bli båret av andre sosiale relasjoner. Det blir viktig å få en slags godkjenning fra sine personlige relasjoner i forhold til at man har en lovmessig og moralsk rett til de stønader man mottar. Lovverket er tydelig på hvilke rettigheter den enkelte har. Den moralske siden ved å motta trygd kan innebære å stadig måtte justere sitt aktivitetsnivå etter hvordan en tror omgivelsene kan oppfatte eller reagere på det.

5.5 Nettverksprosjektet

Dette kapittelet omhandler deltagerens opplevelser med å bli kontaktet og invitert til å delta i nettverksprosjektet, og deres erfaringer gjennom det året prosjektet varte. På hvilken måte kan dette nettverksprosjektet ha bidratt til at flere av informantene har kommet i arbeid igjen?

Flere av informantene hadde ikke hørt fra "det offentlige" på mange år. Den ene hadde vært uføretrygdet i 19 år uten at noen hadde tatt kontakt med henne.

5.5.1 Deltagernes tanker rundt å skulle delta i prosjektet.

Når man blir gående så lenge så må man bryte barrierene til å ta steget, og man er redd for å mislykkes. (Bente)

Det var en del blandete følelser blant informantene når de ble kontaktet av NAV for å delta i dette prosjektet. Stort sett var alle positive til å få denne henvendelsen og tilbudet. Flere hadde prøvd ulike tiltak tidligere uten at det hadde ført tilbake til arbeidslivet, og de var redde for at dette kunne føre til et nytt nederlag. Andre hadde sittet så lenge hjemme at de ikke helt så hensikten med å delta, og de var engstelige for å trå inn på en ukjent arena igjen.

Da jeg fikk invitasjonen hadde jeg først ikke lyst, følte meg nedpsyket og dum, følte meg utenfor og ikke i stand til å gå ut i jobb. (Hilde)

Siden ingen av informantene hadde opplevd noen kontakt med det offentlige etter at de ble uføretrygdet så uttrykte alle at de var svært positivt overrasket når brevet kom. De hadde ingen forventninger lenger om å bli kontaktet. De sa samtidig at det også virket skremmende å bli invitert til å delta i et prosjekt etter så mange år. En sa rett ut at hun måtte ta valium for å tørre å møte opp. Flere ga uttrykk for at de var skeptiske og at det var en redsel for å delta på noe som på nytt igjen kanskje ikke førte til noen endring i deres situasjon. De forteller i intervjuet at ingen har vist noen interesse for dem på flere år, og at de har en opplevelse av at de hadde fått sin uføretrygd og tilhørte en gruppe som det ikke lenger var bruk for i samfunnet. Ved å bli kontaktet vil det følgelig reise seg en del spørsmål hos dem, bla var de opptatt av hva som ble forventet av dem ved å si ja til å delta i prosjektet.

Kvåle m. fl. (2005) sier i sin rapport at det mest avgjørende i reaktiviseringsprosessen er det første møtet. Selv om brukeren er motiverte til å komme tilbake i jobb, så hadde opplevelsen av at "etaten bryr seg" mye å si for troen på at de kunne klare det. Som Hilde sa; "*jeg fikk piffen på dette kurset ved den invitasjonen - det at det er noen som bryr seg*".

Tre av informantene hadde aldri regnet med at de verken skulle bli kontaktet eller komme tilbake til arbeidslivet igjen. En uttrykte at hun hadde håpet å kunne jobbe i en deltidstilling, men ikke kommet i gang med å søke på noe. En hadde søkt på noen jobber, men kun fått

avslag. Samtlige uttrykte at de var overrasket over å få brev fra nettverkskoordinator, og det kom også frem at de hadde ulike forventinger til å delta i dette prosjektet. To av dem sa rett ut at de hadde forventet at det ganske raskt "skulle skje noe". De hadde regnet med at de skulle få hjelp til å komme ut i jobb i løpet av kort tid. De andre tre hadde stilt seg litt mer åpne og undrende og ville se hva dette kunne føre til. Det som er interessant var at en av damene som ville ut i jobb etter kort tid, hadde vært ute av arbeidslivet over ti år. Hun fortalte at hun både følte seg nedpsyket og utenfor samfunnet, og var skeptisk til å delta i nettverksprosjektet. Selv om mange på forhånd var usikre på om de skulle svare ja til å møte opp, så er det tydelig at denne plutselige interessen fra "det offentlige" satte i gang noen forventinger til at det kunne skje endringer i livene deres.

18 personer sa i utgangspunktet ja til å delta i et prosjekt som hadde som mål å tilbakeføre dem til arbeidslivet etter mange års fravær. De visste lite om på forhånd hva det innebar og initiativtakerne hadde heller ingen tidligere erfaringer å vise til. Ut fra det jeg har skrevet tidligere om hvordan uføretrygdete kan oppleve sin situasjon som ekskludert fra samfunnet så skal det noe mot til å prøve seg på nytt. Jeg er kjent med at denne type prosjekt fortsatte året etter, og at noen av deltagerne som gjennomførte prosjektet informerte andre uføretrygdete, og motiverte dem til å delta på neste kurs.

5.5.2 Betydningen av nettverksgruppa

"Nettverket ble alfa og omega for meg, det var det som snudde livet for meg" (Anna).

Jeg spurte informantene om hvordan de hadde opplevd å delta i nettverket og hvilken betydning det hadde hatt for dem. Alle fem hadde deltatt på ulike tiltak tidligere, uten at det hadde ført til deltakelse i arbeidslivet igjen. Samtlige opplevde fellesskapsfølelsen og tryggheten i gruppa som svært positivt.. De traff andre som var i samme situasjon, og noen påpekte at de møtte andre som faktisk hadde det verre enn dem. Som en sa *"de forstår ikke hvordan det er å være ufør, hva det gjør med deg som menneske"*. Hun opplevde en større forståelse for sin situasjon blant andre som også hadde vært det. Det ble en samhørighet i gruppa, en positiv tone og følelsen av å ikke være alene. En sa *"jeg fant ut at det var ikke bare jeg som hadde det trasig"*. De møtte andre som hadde opplevde det samme og som slet med følelsen av sorg, tap, lav selvfølelse, mistenksomhet og "utenforskap". Gruppa ble et

trygt og godt miljø å åpne seg i og få snakket om ting. De opplevde en støtte i å bruke hverandre. Som en sa *"jeg fikk piffen av at noen brydde seg"*.

Selv om nettverket hadde ulik betydning for deltagerne så var det likevel felles for dem alle at de trivdes i gruppa, og at det opplevdes positivt og trygt å være der.

Sandvin (2007) viser til at i undersøkelsen som ble gjort i Sverige, kom det frem at særlig kvinnene ønsket et nettverk, noen å snakke med. Det kom også frem i mine intervjuer at kvinnene opplevde nettverksgruppa mer positivt enn mannen. Han var klar på at han syntes det var fint med møtene, men at det ble for mye prat og at det skjedde for lite. Han hadde forventet at han i løpet av noen uker skulle få tilbud om å arbeide. Kvinnene beskrev tryggheten i gruppa, åpenheten og å møte andre som forsto deres situasjon som avgjørende i forhold til å endre synet på seg selv og bli motiverte til å tørre å prøve seg ut i arbeidslivet igjen. Tryggheten i gruppa ser ut til å ha hatt stor betydning. Deltagerne fortalte at de etter hvert ble godt kjent og torde å åpne seg og fortelle om seg selv. Flere av dem sa at de oppdaget at de hadde gått og stengt mye inni seg og at det ved å få dette ut, var i stand til å fylle på med positive ting. *Da kom det liksom tilbake til meg, savnet av et fellesskap, og hvor viktig det er, kjempeviktig.* Denne uttalelsen kom fra Bente som har vært ute av arbeidslivet i 19 år. Det viser at det fellesskapet mange opplever på en arbeidsplass ikke så lett kan erstattes av andre aktiviteter. Etter mange år utenfor arbeidslivet er det savnet av et felleskap som her blir fremtredende.

Informantene fortalte om tap og sorg reaksjon som de først nå ble oppmerksom på. En sa; *"Jeg har ikke vært klar over at det var sånn fatt med meg"*. Samtlige av deltagerne hadde opplevd sykdom og skade, og dermed tap av funksjoner. De bar faktisk med seg en sorg over dette tapet. En beskrev at hun hadde *"skjøvet det under teppet for å berge meg selv."*

I gruppa fikk deltagerne snakket om dette i fellesskap, i tillegg fikk de tilbud om timer med psykolog. Noen hadde hatt timer med psykolog, men samtlige sa at de opplevde støtten fra gruppa som det viktigste bidraget til at de ble motiverte til å prøve seg i arbeidslivet igjen. Etter hvert som gruppa ble mindre opplevde deltagerne møtene som tryggere, og de ble lettere å åpne seg for hverandre. *"Det skjedde noe med meg, jeg ble rakere i ryggen, jeg turte å åpne kjeften igjen. Det var som om hele meg var på tur tilbake igjen"*. Det de fortalte meg sier noe om at de opplevde å miste seg selv i disse årene. De følte at de ikke lenger var den samme personen som tidligere, en sa *"jeg kjente ikke igjen den personen jeg var blitt"*. Det blir noe av det samme Sandvin (2007) beskriver i sin undersøkelse i Sverige, viktigheten av å bli møtt

med respekt og tillit, og at noen lytter og faktisk forstår problemene. Bente sa; *Du blir tatt vare på individuelt på en helt annen måte enn for eksempel datakurset. Her blir en og hver sett og backet opp på en helt annen måte enn andre tiltak.*

Det kom tydelig frem i intervjuene at flere av dem hadde savnet kontakt med "det offentlige". Det å bli invitert til å delta i nettverksgruppen gjorde tydelig noe med flere av dem, og satte i gang en prosess. De fant tilbake til sine egne resurser som de trodde var borte. Som et par av dem sa; *"vi er jo egentlig ganske resurssterk"*.

Det å se at noen i gruppa kom i gang med jobb og utdanning ga enkelte troen på at de også kunne klare det. *"Nettverket gjorde oss tøffe nok til å tørre å prøve oss ute i arbeidslivet igjen"*. Det kan virke som om at det ikke alltid nytter med ulike tilbud om utdanning og arbeidstrening hvis personene det er ment for har mistet troen på seg selv. De har blitt en gruppe som etter å ha vært utsatt for å bli stigmatisert og levd i "utkanten" av samfunnet, kanskje ikke tør å ta steget tilbake til arbeidslivet. Det blir tryggere å fortsette å være hjemme. Som en av dem uttrykte *"det er kort vei tilbake til uføretrygd"*. Hun var redd for at hun ikke ville ha krefter nok til å ta starte ny runde med arbeidssøking når hennes engasjement i den bedriften hun er nå er over. Hun er redd for å møte negative holdninger fordi hun har vært ufør så lenge og at bedrifter vil tenke at de sikkert vil komme til å tape penger ved å ansette en som kanskje kan bli borte fra jobb. To av informantene hadde tidsbegrenset arbeid, hvor NAV dekte lønnen. De var bekymret over hva som ville skje i fremtiden. De uttrykte at de trivdes så godt at de kunne tenke seg å jobbe mer enn de gjør. "Anna" fortalte at hun brukte mer tid på arbeidsplassen enn hun hadde avtale om. Dette forteller noe om at de fleste gjerne vil bidra med det de kan i arbeidslivet. Det som kommer frem etter å ha snakket med de som er ute i arbeid igjen, er at "gevinsten" de snakker mest om er å ha kolleger, bety noe, få bruke evner og kreativitet og føle seg inkludert igjen. Kun en nevner at det er godt å tjene penger igjen, men det er samtidig ikke det hun holder frem som det viktigste ved å komme i arbeid igjen.

En av informantene hadde ikke startet i arbeid, men sa likevel at hun følte at hun var motivert for det. Samtlige av kvinnene fortalte at nettverket hadde hatt en stor betydning i forhold til å kunne akseptere sin situasjon. Det opplevdes ikke lenger som skam eller nederlag å si at de er uføretrygdet. Siri som tidligere hatt brukt et annet ord for å slippe å si at hun var ufør sa; *"det er mye lettere for meg nå å si at jeg er uføretrygdet. Det var vanskelig for meg før"*

5.5.3 Deltagernes synspunkter på gruppas sammensetning.

"det ble for nært, det ble for mye negativt, for mange historier, Disse fikk heller komme til individuelle samtaler for ikke å kvele gruppa med for mange problemer" (Bente)

Det som ble påpekt som negativt med nettverksgruppa var at det i begynnelsen var for mange og at de hadde for ulike diagnoser. Det ble særlig påpekt at det opplevdes vanskelig å forholde seg til problematikken til de som var psykisk syk. De jeg intervjuet følte at det ble for tøft og vanskelig for dem å høre og forstå disse menneskenes historier og problemer. De følte at det ble mye mer annerledes situasjon enn deres og at det førte til liten samhørighet i gruppa. Etter hvert som disse forsvant følte de at de etter hvert fikk ei gruppe som fungerte svært godt og om de trivdes å være i.

Jeg kjenner ikke til situasjonen rundt de som etter hvert trakk seg, men ser at det kan faktisk ha sammenheng med gruppesammensetningen. Tilbakemeldingene fra de som hadde gjennomført prosjektet var at det i fremtidige nettverksgrupper måtte være en sammensetning av mennesker med noenlunde lik problemstilling. Med dette forstår jeg at de som har f.eks har fysiske funksjonsnedsettelse pga sykdom eller skader lettere vil kunne identifisere seg med hverandres opplevelser og situasjon. Det kan på en måte virke som om man "klassifiserer" mennesker ved å sette sammen grupper på denne måten, men samtidig ser jeg det som informantene påpeker at, det kan bli så ulik problematikk at deltakerne kan få problemer med å forstå og dermed støtte hverandre.

5.5.4 Tiden etter at prosjektet er avsluttet.

"jeg skulle ikke vært nødt til å sitte hjemme i 12 år og vente på denne invitasjonen" (Hilde)

Når jeg kom i kontakt med deltagerne var det gått nesten ett år siden prosjektet var avsluttet. Tilbakemeldingene var svært entydige. De ønsket at de hadde fått dette tilbudet for mange år siden. Flere ga uttrykk for at de trodde de hadde kommet i gang med utdanning og jobb mye tidligere. Dette viser betydningen av å bli fanget opp så tidlig som mulig. Som en sa; *Hadde jeg fått dette tilbudet før så hadde jeg kanskje sluppet sånne senskader.* Med senskader mente hun sosial angst, depresjon, lav selvfølelse og opplevelsen av å være verdiløs i samfunnet.

Kvåle m fl.(2005) påpekte i sin undersøkelse hvor viktig det er å på et tidlig tidspunkt opprette en relasjon og å følge denne opp. Noen mennesker som pga alvorlig sykdom eller ulykker har vært ute av arbeidslivet i mange år, kan med tiden oppleve en forbedring i sin helsesituasjon som gjør at de kan komme tilbake i arbeid igjen. Ut fra det informantene forteller så vil terskelen etter hvert bli svært høy for å ta kontakt med arbeidsgivere, eller søke hjelp hos det ”offentlige”, nå NAV. Disse personene utrykte at de savnet arbeidet, og alt det arbeid representerer. De hadde ikke lenger noen forventninger om noensinne verken bli kontaktet eller tilbudt jobb. Likevel ser det ut til deltagelsen i nettverket svært raskt ga resultater. Ved å få snakke med andre om sorg, tap, lavt selvbilde og annet de hadde båret med seg i mange år, ga særlig kvinnene tilbakemelding på at de fikk tilbake troen på seg selv. Flere fortalte at de etter hvert ble utålmodige og ønsket å få komme i arbeid igjen. Det kan synes som om å komme sammen i grupper med andre i liknende situasjon satte i gang en prosess.

Samtlige av kvinnene sa at de savnet svært oppfølgingsmøter i ettertid. De fortalte at det hadde skjedd mye med dem på det året prosjektet foregikk, og at plutselig var det over. *”Skulle ønsket at vi på en eller annen måte kunne blitt fulgt opp etterpå. Det blir nesten litt surrealistisk det her, hvor er alt det gode jeg hadde når jeg gikk ut av nettverket. Man glir jo litt tilbake så man skulle hatt jevnlig møter etterpå. Flere av oss har sagt det samme.” (Bente)*

To av informantene hadde midlertidige arbeidsforhold hvor arbeidsgiver mottok lønnstilskudd. Begge uttrykte bekymring for at når 3 års perioden var over så ville de på nytt være uten arbeid. Olsen m.fl.(2005) viser til at det er et strukturelt problem at arbeidsgivere ikke har lønnsmidler og dermed avviker arbeidsforholdet. I stedet for at personer som ønsker å bidra får fortsette å arbeide så blir de i stedet gående hjemme og motta stønad. Anna påpekte også at hun var redd for at veien tilbake til uføretrygd kunne bli kort. Med det mente hun at det er lett å gi opp når man etter mange år utenfor arbeidslivet ikke har den største troen på deg selv. Hun savnet fellesskapet hun hadde hatt i nettverksgruppa og følte på at det ble en brå slutt på kontakten etter at prosjektet var avsluttet, Noen av kvinnene har forsøkt å holde jevnlig kontakt i ettertid, men jeg forsto at det lett kunne gli ut. De hadde ønsket et slags ”ettervern” en tid etterpå, hvor det var avtalt faste møter.

Et annet moment flere av dem også tok opp var forventningene til at prosjektet skulle bli vellykket. Jeg gjengir det Bente sa; *Jeg tror de var veldig oppatt av det her er noe vi skal lykkes med, det skal være 100% vellykket. Det gikk vi og følte litt på mot slutten, for i avisen sto det jo at det hadde vært så vellykket og så bra, det hadde bare gått ett år og så var vi alle sammen i arbeid igjen. På slutten kjente mange på et forventingspress*”

Arbeidslivsenteret hadde et mål med prosjektet, og for dem som mot slutten av prosjektet ikke hadde kommet tilbake i arbeid opplevdes det som et press.

Kapittel 6 Oppsummering og avslutning

6.1 Oppsummering

I denne avhandlingen har jeg intervjuet personer som har vært uføretrygdete over mange år. Målet ved denne undersøkelsen har vært å lære mer om hvordan uføretrygdete opplever sin hverdag, hvilken betydning det har på livene deres å stå utenfor arbeidslivet og hvordan deltagelsen i et nettverksprosjekt har bidratt til at flere er kommet tilbake til arbeidslivet. Dette dannet også grunnlag for min problemstilling for undersøkelsen. Jeg vil her komme med en oppsummering, og overskriftene i kapittelet illustrer de funn jeg har gjort som svar på problemstillingene.

6.1.1 Hva har tiden som uføretrygdet betydd for informantene?

Informantene beskriver et liv hvor de gjennom mange år ikke bare har vært utenfor arbeidslivet, men også følt at de har stått på utsiden av samfunnet. Arbeid innebærer så mye mer enn bare å kunne forsørge seg selv. Ved å være i jobb vil man oppnå en sosial status som det kan synes å være vanskelig å oppnå på annen måte. Ut fra det informantene forteller så mangler uføretrygdete andre godtatte arenaer som kan ivareta inkluderingen i samfunnslivet.. Flere av informantene sa at de hadde sett på seg selv som resurssterke personer. Etter år utenfor arbeidslivet ser det ut til at troen på seg selv etter hvert har forsvunnet og blitt erstattet med passivitet, oppgitthet og isolasjon. Det virker som om de ser på seg selv på en annen

måte enn tidligere, og at de opplever seg selv som "verdiløs". Det kommer til uttrykk i det de forteller om at de opplever at samfunnet ser på dem som "ubrukelige" og "kassert".

Ved å bli stående utenfor arbeidslivet over lang tid beskriver informantene en tilværelse som gradvis fratar dem et positivt selvbilde. De kan ikke lenger leve opp til målsettingen i samfunnet om å forsørge seg selv, og ved å "bli forsørget" opplever de at de blir "devaluert" som menneske. I tillegg beskriver de tap av inntekt som en konsekvens som også rammer dem sosialt ved at de ikke lenger har råd til delta på aktiviteter sammen med venner.

6.1.2 Den vanskelige balansegangen

Det virker å være en hårfin balansegang mellom å vise seg som en verdig stønadsmottaker og samtidig kunne være aktiv på andre områder utenom arbeidsliv uten at det vekker mistenksomhet fra omgivelsene. Samfunnet har kontroll over personer som er uføretrygdet ved at de disse personene både kan "straffes" økonomisk ved å ikke oppfylle ulike krav, og ved at de kan "støtes ut" og bli stigmatisert og tillagt negative egenskaper

Som jeg har vært inne på tidligere så vil mennesker med uføretrygd kunne bli utsatt for kommentarer om at de ser så "flotte ut". Informantene viser til erfaringer om at "andre" på en måte "har lov" til å stille seg kritiske og tvilende i forhold til uføretrygdete og legitimiteten til å motta trygd. Det kan synes som om fokuset på den aktive arbeidslivspolitikken gjør at samfunnet ikke helt godtar personer som ikke bidrar til fellesskapet. Det er på en måte "lov" å mene noe om og å tillegge disse menneskene ulike negative egenskaper.

Informantene beskriver en vanskelig balansegang mellom å være i aktivitet for å bevare egen helse og å strukturere dagen sin, men samtidig ikke for aktiv slik at de oppnår å bli mistenkeliggjort. De må være bevisst på å bevise sin status som "verdige stønadsmottakere".

6.1.3 Ulike måter å mestre livet på som uføretrygdet.

Flere av informantene fylte tiden med frivillig arbeid for foreninger og lag. På denne måten fikk de fylt dagene med meningsfulle gjøremål og de opprettholdt sosial kontakt. Det kom ganske klart frem i intervjuene er at de ikke ser på dette som arbeid. De vurderte selv frivillig

arbeid som mindre viktig enn lønnsarbeid, og opplevde at det i liten grad ga dem noen sosial status.

Ut fra det informantene fortalte så inntok de en passiv rolle. De tok ikke lenger kontakt med noen offentlige kontorer, og de var ikke lenger aktive i forhold til å søke utdanning og arbeid. De begrunnet det med at de hadde hatt negative opplevelser tidligere, og stort sett kun opplevd nederlag ved sine forsøk. Det ble på en måte tryggere å la være, og heller trekke seg tilbake. Følelsen av skam kom ganske tydelig frem ved at flere unngikk å fortelle at de var uføretrygdet, og en fant et annet ord for det.

6.1.4 Nettverksprosjektet – en mulighet for å vende tilbake.

Ved å delta i nettverksgruppa opplevde informantene å bli ”regnet med”, de ble kontaktet og etterspurt, og en del av et likeartet fellesskap. Deltagerne poengterte at deres største utbytte ikke nødvendigvis handlet om målet for gruppeprosjektet, men selve deltagelsen og prosessen. Informantene kom med synspunkter på gruppesammensetningen i prosjektet og det bør være et signal til hjelpeapparatet om at uføretrygdete ikke kan sees på som en homogen gruppe med kun sammenfallende interesser. De må som alle andre behandles individuelt og helhetlig, og bør ikke presenteres ferdige løsninger som de forventes å passe inn i.

Nettverksgruppa hadde ingen ferdige løsninger for den enkelte deltager. Ved å delta i en gruppe sammen med andre, fikk mennesker som hadde gått alene med sine problemer i mange år noen å dele disse med. Flere av informantene sier at de opplevde deltagelsen i gruppa som det viktigste bidraget. Her møtte de andre som hadde erfart noe av det samme, og de fikk et fellesskap som de hadde savnet. Det virker som om de gjennom gruppe prosessen fikk en bedre selvtillit og motivasjon. Det viser at langtidsuføre har andre behov enn den type aktive tiltak som det tradisjonelt har vært tilbudt. Disse personene ga klart uttrykk for at de hadde behov for å få hjelp til å endre måten de så på seg selv. De måtte først få støtte og troen tilbake på seg selv før de kunne gå videre til å ta kurs, utdanning eller begynne i jobb.

Ved at flere av informantene kom tilbake til arbeidslivet etter så mange år utenfor viser at uføretrygdete både kan og vil være aktive i arbeidslivet. Det kan virke som om mange ønsker å få bidra, men at det i arbeidslivet blir for lite tilrettelagt for at mennesker med funksjonsnedsettelse kan få jobbe i f.eks deltidstillinger. Informantene hadde ingen mulighet til å jobbe full stilling, men ved å få bidra i arbeidslivet ut fra sine forutsetninger, opplevde de

å få en ny hverdag og et nytt liv. De beskriver bedre selvfølelse, stolthet, trivsel og bedre økonomi. To av dem er på midlertidige ansettelse og forteller at de er redde for å på nytt bli sittende hjemme og motta trygd.

6.2 Velferdspolitikken.

Regjeringens mål for landets borgere er å skape gode levevilkår, mulighet til å leve gode og meningsfulle liv, og inkludering og deltagelse også for de som ikke kan delta i arbeidslivet. St.meld 9 (2006 – 2007). Ut fra det informantene forteller så er dette målet langt fra nådd. Å bli innvilget en uførepensjon har tydeligvis ikke skapt et godt liv for informantene. De er sikret inntekt men opplever samtidig å bli stående utenfor både arbeidsliv og samfunnsliv. Det er interessant at samtlige av informantene ønsker å arbeide når det kan synes som om det er en grunntanke i politikken om at folk heller vil være trygdemottakere.

Som uføretrygdet opplevde informantene de at de var en "ferdig behandlet sak", som ikke skulle ha mer oppfølging fra "det offentlige". For dem betydde det at ingen lengre tok kontakt dem og de var overlatt til selv å finne andre arenaer for sosial inkludering. Disse arenaene var for noen av informantene frivillig organisasjonsarbeid, men de uttrykte samtidig at det ikke kunne erstatte det fellesskapet og følelsen av å bidra med noe nyttig som en lønnet arbeid gjorde.

St.meld 9 (2006 – 2007) viser til mål om å snu utstøting og styrke inkludering i arbeidslivet. I meldingen synes det å være fokus på de som er på tur ut eller nylig har kommet ut av arbeidslivet. Uførepensjon er ikke et tema i meldingen. Det kan virke som om de mennesker som har blitt tildelt en uførepensjon blir det Van Berkel & Hornemann Møller (Gallie:2004) kaller "unemployable". Det kan virke som om de har vært så lenge utenfor arbeidslivet at det ikke lenger anses som aktuelt å tilbakeføre dem. Ut fra det informantene forteller så har de blitt tilbudt kurs og andre tiltak, og når disse ikke førte til ønsket resultat så ble de tilslutt tilkjent uførepensjon. Det kan nesten sees på som "siste stopp" i et yrkesliv, og det er ikke lenger så aktuelt å bruke flere resurser på denne gruppen.

6.2 Avslutning

Dette nettverksprosjektet hadde som mål å tilbakeføre uføretrygdete til arbeid, men kanskje kan denne type grupper også ha som mål å gi hverdagen til den uføretrygdete et bedre innhold. Noen mennesker er i en slik situasjon at de må være uføretrygdete, men det å delta i en gruppe kan bidra til at den enkelte kan få økt selvfølelse og mestringsfølelse.

Uføretrygdete er mer enn bare en ferdigbehandlet sak. For NAV kan det å innvilge en søknad om uføretrygd innebære at en sak er ferdig behandlet og avsluttet. For den som mottar vedtaket innebærer det begynnelsen på et nytt og ukjent liv, noe mine informanter i høy grad bekrefter. Et liv hvor de opplever å være satt utenfor samfunnet, - et liv som innebærer å føle seg annerledes og kanskje underlegne "andre". De beskriver mangelen på sosial kontakt og å være glemt. Dette gjør at jeg undrer; hvordan kan NAV på en bedre måte møte de sammensatte behovene som mine informanter har beskrevet? NAV skal selvsagt behandle søknader om uførepensjon og treffe vedtak, men hva kan de gjøre for å unngå at de uføretrygdete opplever livet slik mine informanter har gjort? Dersom det å treffe vedtak er målet så slutter saken der, men hvis NAV sitt mål er å bidra til sosial trygghet for den enkelte (jfr arbeids – og velferdsforvaltningslovens formålsbestemmelse §1) så bør saken fortsette, - selv om vedtaket er truffet, gjennom videre oppfølging. Denne oppfølgingen kan være individuell eller i grupper, eksempelvis samme som nettverksprosjektet. Prosjektet viste at selv de mennesker som har stått utenfor arbeidslivet over lang tid, har behov for å bidra ut fra de forutsetninger de har. Det er likevel tydelig at alle mennesker har behov for å bli sett og regnet med i samfunnet. Oppfølging av uføretrygdete kan bidra til den enkelte kan føle seg inkludert og verdsatt.

Mediaoppslaget som jeg tidligere har vært inne på, skrev om et NAV kontor i en kommune som hadde som målsetting om å bli landets beste. Artikkelen fokuserte mest på hvor effektivt dette kontoret var i forhold til antall saker de behandlet. Dersom det å "få unna saker" skal gjøre et NAV kontor til landets beste, tilkjenner det et syn som ikke ville kunne imøtekomme de opplevelser mine informanter har fortalt om. Ut fra deres erfaringer samt mine teoretiske analyser, ville et NAV kontor som også arbeider helhetlig og prosessorientert med den enkelte bruker, blitt "landets beste". Til dette trengs kompetente fagfolk, som ikke bare har kompetanse på saksbehandling, men også på å se hele mennesket.

I starten av masteroppgaven var utgangspunktet å undersøke erfaringer fra nettverksprosjektet. Etter å ha intervjuet deltagerne og startet arbeidet med å analysere de funn som var mest fremtredende, fikk jeg en dypere forståelse av hvordan disse menneskene opplever sin hverdag som uføretrygdet. Det virker som de har blitt en gruppe mennesker som "faller" utenom på mange områder. Avslutningsvis siterer jeg en av informantene;

"det er jo personer bak denne uforheten".

Litteraturliste

- Alveson, M. og Sköldberg K. 1994. *Tolkning och refleksjon* Studentlitteratur, Lund
- Bauman, Z (2004): *Forspildte liv*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Bauman, Z (2001): *Flytende modernitet*. Vidarforlaget A/S. Oslo.
- Fog, J (2004): *Med samtalen som udgangspunkt*. Akademisk Forlag, København
- Gallie, D (ed) (2004): *Resisting marginalization: Unemployment, experience and social policy in the European Union*. Oxford University Press.
- Giddens, A. (1993): *Sociology*. Second edition. Polity press. Cambridge
- Gilje, N., Grimen, H(1993): *Samfunnsvitenskapens forutsetninger*. Univeritetsforlaget. Oslo
- Goffman, E (1959): *The presentation of self in every day life*. Clays Ltd. St. Ives plc. England.
- Goffman, E. (1975): *Stigma*. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A.S. Copenhagen.
- Goffman, E (1963): *Stigma*. Clays Ltd. St. Ives plc. England.
- Goffman, E (1967): *Anstalt og menneske*. Jørgen Paludans Forlag. København
- Folkestad, S (2007): *Uførekrise må løses innen få år*. NHH Bulletin 2/07.
- Fossestøl, K (2007): *Den revitaliserte arbeidslinja, en linje eller to?* AFI-notat 5/07.
- Halvorsen, K(1994): *Arbeidsløshet og arbeidsmarginalisering – levekår og mestring*. Universitetsforlaget. Oslo
- Hammer, T og Øverbye, E (red) (2006): *Inkluderende arbeidsliv. Erfaringer og strategier*. Gyldendal akademiske

- Hedlund, M (et.al) (2005): *Gått ut på dato?: årsaker til at få mottakere av rehabiliteringspenger kommer tilbake til arbeidslivet*. NTF – rapport 2005:3. Nord-Trøndelagsforskning.
- Hoel, M (1997): *Arbeid og kjønn. Sosiologiske analyser av yrkesløp*. Universitetsforlaget. Oslo
- Jahoda, M (1982): *Employment and unemployment*. University Press. Cambridge
- Jahoda, Lazarsfeld og Zeisel (1997): *De arbeidsløse fra Marienthal. En sosiologisk undersøkelse av langtidsarbeidsledighet*. Tano Aschehoug.
- Levin, I & Trost, J (1996): *Å forstå hverdagen*. TANO A/S
- Kjønstad, A & Syse, A (2008): *Velferdsrett 1*. Gyldendal Akademiske. Trondheim
- Kvåle, Olsen & Jentoft (2005): *Mellom trygd og arbeid. Motivasjon og risiko i uføres betraktninger om å gå tilbake til arbeidslivet*. FOU rapport nr. 1/2005. Høgskolen i Agder.
- Kvåle, Olsen & Jentoft (2005): *Reaktiviseringsprosessen – veien tilbake til arbeidslivet*. FOU rapport nr. 2/2005. Høgskolen i Agder.
- Mead, G (1940): *Mind, self and society*. University of Chicago Press. Chicago.
- Mead, G (1976): *Medvetandet, jaget och samhället*. Östra Smålands Tryckeri AB, Kalmar.
- Midre, G (1995): *Bot, Bedring eller Brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*. Universitetsforlaget.
- NOU 2007:4: *Ny uførestønad og ny alderspensjon til uføre*. Oslo.
- Olsen, T (FOU/2005:1): *Mellom trygd og arbeid: Motivasjon og risiko i uføres betraktninger om å gå tilbake til arbeidslivet*. UBA/KRIS Agderforskning.

Repstad, P.(1996) *Mellom nærhet og distance*. Universitetsforlaget. Oslo.

Sandvin, J (red):(2007): *Den store landeplagen. Om legeattestert fravær og veien tilbake til jobb*. Kopi

Stortingsmelding. Nr. 9(2006 – 2007). Arbeid, velferd og inkludering. Oslo.

Scott, R (1969): *The Making of Blind Men*. Russel Sage Foundation, New York.

Torp, H(red)(2005): *Nytt Arbeidsliv*. Gyldendal Norsk Forlag A/S. Oslo.

Underlid, K (2005): *Fattigdommens psykologi*. Det Norske Samlaget. Oslo

Wadel, C(1979): *Arbeid som aktivitet og begrep*. Stensilserie nr. 40, Universitetsbiblioteket. Tromsø.

Wadel, C (1995): *Det skjulte arbeid*. Pensumtjeneste.

Wadel, C (1980): *Now, Whose Fault Is That? The struggle of self-esteem in the face of chronic unemployment*. Toront: Institute of Social and Economic Research, Memorial University of Newfoundland.

Wadel, C (1985): *Hvordan oppleves arbeidsløshet? Hvordan skal vi studere denne opplevelsen?* Innlegg på NAVFs konferanse ”forskning om arbeidsløshet”. Rogalandsforskning SD 5/85.

Wadel, C (1990): *Den samfunnsvitenskapelige konstruksjon av virkeligheten*. Seek, Flekkefjord

Westerhäll, L m.fl. (red) (2006): *Rehabiliteringsvitenskap: rehabilitering till arbetslivet I ett flerdisciplinärt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.

Vedlegg nr. 1

Intervjuguide:

Hvor lenge har du vært uføretrygdet, og hvordan har denne tiden vært for deg?

Hva var din reaksjon/tanke da du ble kontaktet av arbeidslivssenteret ?

Hvilken betydning mener du at dette nettverket har hatt for deg for å kunne komme tilbake til arbeidslivet?

Hva anser du som har vært viktig/hatt betydning ved dette nettverket? Hva tror du nettverket har bidratt mest til?

Hva er annerledes ved dette prosjektet enn andre tilbud/aktiviteter du har deltatt på tidligere?

Vil du anbefale andre å delta på denne type prosjekt og hvorfor?

Vedlegg nr. 2

Trine Bruun Harberg
Gullhauggt. 33
9406 Harstad

Harstad 11.01.08

Forespørsel om intervju etter deltagelse i nettverksprosjekt i Tromsø 2006-2007.

Jeg er student ved Høgskolen i Bodø hvor jeg tar en master i rehabilitering. I den forbindelse skal jeg skrive en masteroppgave over et selv valgt tema. Jeg har på NAVs hjemmeside lest om det prosjektet som har vært gjennomført i Tromsø og som ble avsluttet i juni 2007, og har også vært i kontakt med Margrethe Efraimsen og fått noe informasjon. Arbeidslivssenteret v/Efraimsen har sagt seg villig til å formidle dette brevet, slik at jeg vil ikke være kjent med den enkeltes navn eller andre opplysninger før dere selv tar kontakt.

Jeg ønsker i min oppgave å se på hvilken betydning et slikt prosjekt kan ha for den enkelte for å kunne komme tilbake til arbeid eller utdanning. Det vil derfor være svært interessant å få snakke med dere som var med og fullførte dette prosjektet om hvordan dere har opplevd deltagelsen i dette nettverket, og hva det har betydd for dere.

Jeg ønsker et intervju/samtale med deg på ca en time, og det vil foregå i Tromsø i løpet av januar. Hvis du kan tenke deg å møte meg i Tromsø, vil jeg ta kontakt med deg og avtale et tidspunkt som passer for deg.

Du vil i oppgaven bli anonymisert, og informasjonen jeg får vil bli behandlet konfidensielt. Lydopptak vil bli slettet etter at oppgaven er levert og innen 30.05.2008.

Deltagelsen i denne undersøkelsen er frivillig og du kan på hvilket som helst tidspunkt trekke deg.

Oppgaven er meldt inn og godkjent av Personvernombudet, se vedlegg.

Min veileder ved Høgskolen i Bodø er Forsker, Dr. Polit, Trond Bliksvær, avd. for samfunnsfag, Høgskolen i Bodø.

Jeg håper du kan tenke deg å dele dine erfaringer og opplevelser med å ha deltatt i dette prosjektet, da det vil være interessant å få mer kunnskap om hvorvidt slike typer nettverk kan være en vei tilbake til arbeidslivet.

Jeg ber deg returnere svarskjemaet i den vedlagte konvolutten innen 25. januar – 08.

Med vennlig hilsen

Trine Bruun Harberg
Tlf. 92609533
Trine.harberg@hjh.no

Vedlegg nr. 3

Samtykke til å delta på intervju/samtale i forbindelse med masteroppgave vår 2008.

Navn: samtykker til at de opplysninger som fremkommer i intervjuet/samtalen kan benyttes i studentoppgaven.

Oppgi telefon nummer, e-post eller adresse hvor du kan kontaktes for nærmere avtale:

Adr:.....

E-post:.....

Telefon:.....

Tromsø.....

Underskrift:.....

Vennligst retuner skjemaet i vedlagte konvolutt innen 25. jan.-08